

De Nederlandse Vredesbeweging in Interactie: Verhoudingen met ChristenUnie, Kerken en Omroepen

I. Inleiding

Contextualisering

Nederland bevindt zich in een tijdperk waarin vraagstukken rond vrede en veiligheid prominent op de politieke en maatschappelijke agenda staan. De grootschalige Russische invasie van Oekraïne in 2022¹ heeft geleid tot een herziening van internationale betrekkingen, forse verhogingen van defensiebudgetten¹ en een hernieuwde focus op de rol van de NAVO.² Tegelijkertijd blijven andere conflicten, zoals de situatie in Israël en de Palestijnse gebieden, voor grote spanningen en humanitaire zorgen zorgen.⁷ Deze ontwikkelingen voeden het publieke en politieke debat over de Nederlandse defensie-inzet, wapenexport⁸, de betekenis van internationale rechtsorde en de effectiviteit van diplomatie versus militaire middelen.¹² Binnen dit complexe landschap opereert de Nederlandse vredesbeweging, een divers netwerk van organisaties en individuen die zich inzetten voor ontwapening, geweldloosheid en duurzame vrede. De relevantie van deze beweging wordt onderstreept door de actuele geopolitieke spanningen en de ethische dilemma's die militaire conflicten en bewapening met zich meebrengen.¹⁴

Probleemstelling

Dit rapport onderzoekt de huidige staat van de Nederlandse vredesbeweging en analyseert haar complexe verhoudingen met een aantal invloedrijke maatschappelijke en politieke actoren. Centraal staat de vraag hoe de vredesbeweging zich momenteel positioneert ten opzichte van de politieke partij ChristenUnie (CU), diverse Nederlandse kerkgenootschappen – waaronder de Protestantse Kerk in Nederland (PKN), de Rooms-Katholieke Kerk (RKK) en kerken uit de traditionele achterban van CU, SGP en de Evangelische Omroep (EO) – en specifieke omroepverenigingen, met een bijzondere focus op de EO en KRO-NCRV. Deze interacties zijn van belang omdat ze inzicht geven in de maatschappelijke inbedding, invloed en uitdagingen van de vredesbeweging in het hedendaagse Nederland.

Doelstelling

Het doel van dit rapport is het bieden van een diepgaand, analytisch en actueel overzicht van de Nederlandse vredesbeweging. Dit omvat een identificatie van de belangrijkste organisaties, hun doelstellingen en recente activiteiten. Cruciaal is de analyse van de dynamische relaties – van samenwerking en ondersteuning tot spanning en tegenstelling – tussen de vredesbeweging en de genoemde politieke, religieuze en mediale actoren. Het rapport beoogt de onderliggende ideologische, strategische en contextuele factoren die deze relaties vormgeven, te duiden.

Structuur van het Rapport

Om deze doelstelling te bereiken, is het rapport als volgt gestructureerd: Hoofdstuk II schetst het huidige landschap van de Nederlandse vredesbeweging, met aandacht voor kernorganisaties, thematische zwaartepunten en interne dynamiek. Hoofdstuk III analyseert de complexe relatie tussen de ChristenUnie en de vredesbeweging, inclusief officiële standpunten, politieke interacties en de verhouding tot de SGP. Hoofdstuk IV onderzoekt de betrokkenheid van Nederlandse kerken bij vredesvraagstukken en hun relatie tot de doelstellingen van de

vredesbeweging. Hoofdstuk V richt zich op de rol van omroepverenigingen, met name de EO en KRO-NCRV, als platform voor en commentator op de vredesbeweging. Ten slotte synthetiseert Hoofdstuk VI de bevindingen en trekt conclusies over de positie en interacties van de Nederlandse vredesbeweging in het huidige maatschappelijke en politieke veld.

II. De Nederlandse Vredesbeweging Anno Nu: Landschap en Dynamiek

A. Profiel van Kernorganisaties

De Nederlandse vredesbeweging kent een lange en diverse geschiedenis, resulterend in een landschap met zowel gevestigde als nieuwere organisaties.²³ Deze diversiteit is een erfenis van verschillende ideologische stromingen (christelijk, humanistisch, socialistisch, antimilitaristisch) en historische contexten, zoals de reacties op de Wereldoorlogen en de Koude Oorlog.²³ In het verleden werd de beweging zelfs nauwlettend gevolgd door militaire inlichtingendiensten.²⁴ Vandaag de dag zijn er enkele kernorganisaties die een prominente rol spelen, naast een breed scala aan kleinere groepen en initiatieven.³¹

- **PAX:** PAX is momenteel de grootste vredesorganisatie in Nederland.³³ De organisatie is in 2006 ontstaan uit een samenwerking tussen het Interkerkelijk Vredesberaad (IKV), opgericht in 1966 door negen kerkgenootschappen²⁷, en Pax Christi Nederland, de in 1948 opgerichte Nederlandse afdeling van de internationale katholieke vredesbeweging.²⁸ Sinds 2014 opereert de fusieorganisatie onder de naam PAX.³⁵ De missie van PAX is gericht op het beschermen van burgers tegen oorlogsgeweld, het beëindigen van gewapend geweld en het opbouwen van inclusieve en rechtvaardige vrede.³³ PAX werkt wereldwijd in diverse conflictgebieden, waaronder Afrika (Hoorn van Afrika, Grote Merengebied), Zuidoost-Europa (Balkan), de Zuidelijke Kaukasus, Latijns-Amerika (Colombia) en het Midden-Oosten (Syrië, Libanon, Israël/Palestina), vaak in nauwe samenwerking met lokale partners.³³ De strategieën van PAX omvatten onderzoek (zoals de Human Security Survey die de veiligheidspercepties van burgers in kaart brengt³³), lobby en beleidsbeïnvloeding op nationaal en internationaal niveau (Nederland, EU, VN³³), het geven van trainingen aan bijvoorbeeld veiligheidsactoren³³, het faciliteren van dialoog³³, en het organiseren van publiekscampagnes zoals petitie en de jaarlijkse Vredesweek.⁴² Recente campagnes en activiteiten omvatten een petitie tegen geweld, aandacht voor de situatie op de Westelijke Jordaanoever, een rechtszaak tegen de Nederlandse staat betreffende de export van F-35-onderdelen naar Israël, en kritiek op het wapenbeleid van pensioenfondsen.⁴² PAX heeft een ANBI-status³⁸ en de oorspronkelijke missies van IKV en Pax Christi worden bewaakt door respectievelijk het IKV Bestuur en de Pax Christi Ledenraad, gebaseerd op de kernwaarden menselijke waardigheid en solidariteit.²⁷

- **Kerk en Vrede:** Kerk en Vrede is de oudste nog bestaande vredesorganisatie in Nederland, opgericht in 1924 door een groep predikanten die zich keerden tegen oorlog en oorlogstoerusting.²⁴ Hoewel van oorsprong protestants, is de vereniging nu oecumenisch van aard.²⁵ Het leidende principe is een principiële pacifisme: Kerk en Vrede verwerpt geweld en oorlog als onverenigbaar met het evangelie en zet zich in voor ontwapening en actieve geweldloosheid.²² De organisatie is de Nederlandse afdeling van de International Fellowship of Reconciliation (IFOR).²⁵ Activiteiten omvatten het uitgeven van publicaties zoals het kwartaalblad 'Vredesspiraal'⁵², het organiseren van campagnes (bijvoorbeeld tegen de NAVO en verhoogde defensie-uitgaven⁵²), de jaarlijkse Paasmars⁵², het houden van conferenties en het bieden van educatie en analyses van conflicten.²² Recente activiteiten stonden sterk in het teken van het 100-jarig jubileum in 2024, met onder meer een jubileumviering, speciale publicaties en een jubileumboek getiteld 'Pacifisme in tijden van oorlog'.⁴⁷ Actuele thema's zijn onder meer het verzet tegen stijgende defensiebudgetten (waarbij een petitie van PAX wordt gesteund⁵²), deelname aan protesten tegen de NAVO-top⁵², de organisatie van de Paasmars 2025 samen met Stop Wapenhandel⁵², en een oproep aan de kerken om zich duidelijker uit te spreken tegen militarisering en voor dialoog.⁵⁸
- **Stop Wapenhandel (Campagne tegen Wapenhandel):** Deze organisatie is een onafhankelijke onderzoeks- en actiegroep die zich specifiek richt op de rol van wapens en de militaire industrie als drijvende krachten achter oorlog en geweld.⁵⁹ Het doel is het bevorderen van duurzame veiligheid, niet gebaseerd op militaire macht, maar op het aanpakken van de oorzaken van conflicten.⁵⁹ Stop Wapenhandel is voortgekomen uit het Anti-Militaristies OnderzoeksKollektief (AMOK)⁶² en is een actief lid van het European Network Against Arms Trade (ENAAAT) en War Resisters' International (WRI).⁶² De organisatie voert onderzoek uit naar wapenexport, de wapenindustrie en de financiering daarvan, en publiceert hierover rapporten, artikelen en blogs.⁵⁹ Daarnaast voert Stop Wapenhandel actie door middel van protesten bij wapenbeurzen en aandeelhoudersvergaderingen van wapenbedrijven⁵⁹, lobbywerk richting politiek en overheid⁶⁴, en het informeren van het publiek, journalisten en politici.⁶¹ Recente campagnes en activiteiten omvatten een protestactie tegen Airbus, Europa's grootste wapenbedrijf⁵⁹, kritische publicaties over de NAVO-top en de financiering van militaire innovatie⁵⁹, de gezamenlijke organisatie van de Paasmars met Kerk en Vrede⁵⁶, en deelname aan de conferentie van De Nieuwe Vredesbeweging.⁵⁹ Thema's die bijzondere aandacht krijgen zijn grensmilitarisering⁵⁹, de rol van wapenhandel in het Israëlisch-Palestijnse conflict⁵⁹, en de relatie tussen de klimaatcrisis en de militaire industrie.⁵⁹ Stop Wapenhandel heeft een ANBI-status.⁶⁰
- **De Nieuwe Vredesbeweging:** Dit is een relatief recente coalitie, gevormd rond 2024-2025, die organisaties en individuen verenigt uit de vredesbeweging, de

klimaatbeweging en de dekoloniale beweging.¹⁸ Onder de deelnemers bevinden zich onder andere The Hague Peace Projects, Stop Wapenhandel, Vredesbeweging Pais, Transnational Institute (TNI), VredesMagazine, Kerk en Vrede, VD AMOK, Extinction Rebellion (XR) Justice Now, Stichting Aralez, Onkruid, Stop de Oorlog Amsterdam, Peace SOS en Kairos-Sabeel Nederland.⁵⁹ De coalitie pleit voor demilitarisering, dialoog en de-escalatie en verzet zich tegen "imperialistisch geweld", waarbij specifiek de situatie in Gaza wordt genoemd.⁶⁹ De Nieuwe Vredesbeweging is kritisch over de stijgende defensiebudgetten in Nederland en Europa, wapenleveranties (met name aan Israël) en de mogelijke herinvoering van de dienstplicht.⁶⁹ Ze stelt dat militarisering de samenleving onveiliger maakt en dat conflicten via diplomatie opgelost moeten worden.⁶⁹ Recente activiteiten omvatten de oprichting van de coalitie zelf, de organisatie van een Vredesconferentie in maart 2025⁵², en het mede-uitgeven van een kritische brochure over de aanstaande NAVO-top.⁵⁹ Een opvallend aspect is dat PAX, de grootste Nederlandse vredesorganisatie, geen deel uitmaakt van deze nieuwe coalitie, wat mogelijk duidt op strategische of ideologische verschillen, bijvoorbeeld ten aanzien van de oorlog in Oekraïne of de relatie met de overheid.⁶⁹

- **Andere Organisaties:** Naast de bovengenoemde kernspelers bestaat de Nederlandse vredesbeweging uit een breed spectrum van andere groepen.³¹ Vredesbeweging Pais, de Nederlandse tak van War Resisters' International (WRI), zet zich in voor een wereld zonder oorlog en een geweldloze samenleving, met wortels die teruggaan tot de Eerste Wereldoorlog.³¹ Het Humanistisch Vredesberaad focust op humanistische aspecten van vrede en geweldloze conflicthantering.³¹ Organisaties als Vrouwen voor Vrede²³ en VD AMOK (Anti-Militaristies OnderzoeksKollektief)³¹ blijven actief. Het Platform tegen de Nieuwe Oorlog werd in 2001 opgericht als reactie op het toenemende Amerikaanse militarisme na 9/11.²⁵ Deze veelheid aan organisaties, vaak verenigd in overlegplatforms zoals het vroegere Landelijk Beraad Vredesgroepen²³, illustreert de breedte en historische gelaagdheid van de beweging.

B. Thematische Zwaartepunten en Strategieën

De hedendaagse Nederlandse vredesbeweging richt zich op een aantal kernthema's, die vaak met elkaar verbonden zijn. Ontwapening, zowel nucleair als conventioneel, blijft een centraal aandachtspunt, voortbouwend op de grote campagnes uit de Koude Oorlog.²⁵ Het ideaal van pacifisme en actieve geweldloosheid wordt met name door Kerk en Vrede hooggehouden²², maar het principe van geweldloosheid resoneert breder binnen de beweging.²¹ Een belangrijk actueel zwaartepunt is de kritiek op de internationale wapenhandel en de wapenindustrie, aangejaagd door organisaties als Stop Wapenhandel.¹⁵ PAX legt een sterke nadruk op conflictpreventie, duurzame conflictoplossing en de bescherming van burgers en mensenrechten in

conflictgebieden.³³ De stijgende defensiebudgetten, de rol van de NAVO en de militarisering van Europa zijn eveneens belangrijke thema's, met name voor Kerk en Vrede, Stop Wapenhandel en De Nieuwe Vredesbeweging.⁵² Specifieke conflicten, zoals de oorlog in Oekraïne¹³ en het Israëliisch-Palestijnse conflict⁴⁰, genereren veel aandacht en activiteit.

Om deze doelen te bereiken, hanteren de organisaties een breed scala aan strategieën. Lobbywerk en beleidsbeïnvloeding richting nationale overheden, de Europese Unie en de Verenigde Naties zijn cruciaal, met name voor PAX en Stop Wapenhandel.³³

Gedegen onderzoek en het publiceren van rapporten en artikelen vormen de basis voor veel van deze lobby-inspanningen en voor publieke bewustwording.³³

Publiekscampagnes, zoals petitie, de Vredesweek, en marsen zoals de Paasmars, dienen om burgers te mobiliseren en druk uit te oefenen.⁴² Directe actie en protest, bijvoorbeeld bij wapenbeurzen of militaire bases, worden ook ingezet, met name door groepen als Stop Wapenhandel en VD AMOK.³¹ Samenwerking, zowel nationaal tussen verschillende vredesorganisaties als internationaal binnen netwerken als ENAAT, WRI, IFOR en Pax Christi International, is een constante factor.³¹ Vredeseducatie³¹ en dialoog- en verzoeningswerk in conflictgebieden (vooral door PAX³³) vormen andere belangrijke strategieën. Recentelijk heeft PAX ook de juridische weg bewandeld met de rechtszaak tegen de staat over de F-35 onderdelen.⁸

C. Tabel 1: Overzicht Kernorganisaties Vredesbeweging

Organisatie	Oprichting/Fusie	Achtergrond/ Identiteit	Primaire Focus/ Doelen	Recente Activiteiten/ Campagnes
PAX	Fusie IKV & Pax Christi (2006), naam PAX (2014) ²⁷	Grootste NL vredesorg.; geworteld in kerken (RKK/PKN via voorgangers); professioneel; internationaal gericht ³³	Bescherming burgers, beëindigen geweld, opbouw inclusieve vrede; human security; werk in conflictgebieden; lobby & onderzoek ³³	Petitie 'Stop geweld'; Aandacht Westoever; Rechtszaak F-35/ Israël; Kritiek wapenbeleid pensioenfondsen; Vredesweek; Onderzoek (HSS) ³³

Kerk en Vrede	1924 ²⁴	Oudste NL vredesorg.; oorspr. protestants, nu oecumenisch; principieel pacifistisch; NL tak IFOR ²⁴	Ontwapening, actieve geweldloosheid, kritiek op militarisme; bewustwording binnen/buiten kerken ²²	100-jarig jubileum (2024); Steun Pax-petitie defensiebudget; Protest NAVO-top; Paasmars (met Stop Wapenhandel); Oproep aan kerken; Publicaties (Vredesspiraal) ⁴⁷
Stop Wapenhandel	Voortgekomen uit AMOK ⁶²	Onafhankelijke onderzoeks- & actiegroep; lid ENAAT & WRI; kritisch op wapenindustrie & -export ⁵⁹	Duurzame veiligheid (niet militair); onderzoek & actie tegen wapenexport/-industrie; lobby; bewustwording ⁵⁹	Protest Airbus; Kritiek NAVO/EU militarisering; Paasmars (met Kerk en Vrede); Deelname Nieuwe Vredesbeweging; Focus grensmilitarisering, Israël, klimaat ⁵⁶
De Nieuwe Vredesbeweging	ca. 2024/2025 ¹⁸	Coalitie van vredes-, klimaat-, dekoloniale organisaties (o.a. Stop Wapenhandel, Kerk en Vrede, TNI, Pais, XR Justice Now); PAX geen lid ⁵⁹	Demilitarisering, dialoog, de-escalatie; verzet tegen "imperialistisch geweld" (Gaza); kritiek op defensiebudgetten, wapenleveranties (Israël), dienstplicht ⁶⁹	Oprichting; Vredesconferentie (maart 2025); Gezamenlijke brochure NAVO-top ⁵²

Tabel 1: Overzicht van kernorganisaties binnen de Nederlandse vredesbeweging, hun kenmerken en recente activiteiten.

D. Diepere Analyse: Fragmentatie, Coalitievorming en Ideologische Spanningen

Het landschap van de Nederlandse vredesbeweging wordt gekenmerkt door een interessante dynamiek. Enerzijds is er sprake van aanzienlijke fragmentatie, met een veelheid aan organisaties die elk hun eigen geschiedenis, achterban, focus en strategie hebben.³¹ Deze diversiteit kan gezien worden als een reflectie van de verschillende ideologische stromingen en historische momenten die de beweging hebben gevormd. Anderzijds is er een continue tendens tot samenwerking en het vormen van coalities.

De oprichting van PAX door de fusie van IKV en Pax Christi is hiervan een belangrijk voorbeeld ²⁹, evenals de recente vorming van 'De Nieuwe Vredesbeweging' die expliciet bruggen slaat tussen vredes-, klimaat- en dekoloniale groepen.⁶⁹ Ook op projectbasis wordt veel samengewerkt, zoals bij de Paasmars ⁵⁶ of gezamenlijke publicaties.⁵⁹ Deze dubbele beweging van fragmentatie en coalitievorming suggereert een voortdurende zoektocht naar effectiviteit en relevantie, waarbij organisaties balanceren tussen het behouden van hun eigen identiteit en het bundelen van krachten. De oprichting van De Nieuwe Vredesbeweging *zonder* de grootste speler PAX ⁶⁹ wijst echter ook op mogelijke strategische of ideologische breuklijnen binnen het bredere veld, wellicht gerelateerd aan de positionering ten aanzien van specifieke conflicten zoals Oekraïne of de relatie met overheden.

Binnen de beweging manifesteert zich tevens een spanning tussen principiële idealisme en een meer pragmatische benadering. De pacifistische vleugel, prominent vertegenwoordigd door Kerk en Vrede ²⁵, houdt vast aan een fundamentele afwijzing van geweld en bewapening. Andere organisaties, zoals PAX, lijken een meer pragmatische koers te varen, gericht op concrete beleidsbeïnvloeding, humanitaire interventie en het verbeteren van 'human security' in conflictgebieden.³³ De uitspraak van een PAX-expert die pacifisme een 'luxegoed' noemde in de context van de Russische agressie tegen Oekraïne ¹⁷, illustreert deze meer situationele afweging. Stop Wapenhandel concentreert zich pragmatisch op het aanpakken van de wapenindustrie ⁵⁹, terwijl De Nieuwe Vredesbeweging een meer radicale, anti-imperialistische analyse lijkt te hanteren.⁶⁹ Deze verschillende accenten – van principiële pacifisme tot pragmatische beleidsbeïnvloeding en systeemkritiek – creëren een divers palet aan benaderingen. Dit kan een kracht zijn, omdat verschillende strategieën elkaar kunnen aanvullen, maar het kan ook leiden tot interne spanningen en de effectiviteit van gezamenlijk optreden bemoeilijken.

III. De ChristenUnie en de Vredesbeweging: Een Complexe Relatie

De relatie tussen de politieke partij ChristenUnie (CU) en de Nederlandse vredesbeweging is complex en wordt gekenmerkt door zowel potentiële raakvlakken als fundamentele tegenstellingen. Deze dynamiek vloeit voort uit de ideologische positionering van de CU, haar concrete politieke standpunten en handelen op het gebied van vrede en veiligheid, en haar interacties met andere actoren zoals de SGP.

A. Officiële Standpunten CU

De ChristenUnie profileert zich als een 'christelijk-sociale' partij ⁸⁷, waarbij de Bijbel en christelijke waarden als inspiratiebron dienen voor haar politieke standpunten.⁸⁸ Kernbegrippen in haar ideologie zijn rentmeesterschap (zorg voor de schepping),

gerechtigheid, zorg voor de naaste, en de centrale rol van het gezin.⁸⁷ Hoewel de partij Gods heerschappij over het staatkundig leven erkent, is zij voorstander van een scheiding tussen kerk en staat, maar expliciet niet van een scheiding tussen geloof en staat.⁸⁷ Dit vertaalt zich in een politieke lijn die vaak als progressiever wordt gezien op sociaal-economische en milieuthema's, en conservatiever op medisch-ethische kwesties zoals abortus en euthanasie.⁸⁷

Op het gebied van vrede en veiligheid erkent de ChristenUnie de noodzaak van een sterke defensie om vrede en veiligheid te waarborgen.² De partij is een consequent voorstander van het voldoen aan de NAVO-norm om jaarlijks 2% van het Bruto Binnenlands Product (BBP) aan defensie te besteden en steunt het structureel verhogen van het defensiebudget.² Ze pleit voor een versterking van de Europese pijler binnen de NAVO en voor nauwere defensiesamenwerking binnen de Europese Unie, onder andere via gemeenschappelijke ontwikkelings- en inkoopprogramma's.² Defensie wordt gezien als onderdeel van een integraal buitenlands- en veiligheidsbeleid², waarbij ook aandacht is voor de 'zachte' kanten, zoals goede zorg voor militairen, veteranen en hun thuisfront, en het behoud van geestelijke verzorging.² De partij wil investeren in de basisgereedheid van de krijgsmacht, maar ook in moderne capaciteiten zoals cyberveiligheid.² Een opvallend voorstel is de invoering van een dienstjaar naar Zweeds model om de werving van defensiepersoneel te stimuleren.²

Ten aanzien van ontwapening en wapenexport streeft de ChristenUnie naar beperking van kernwapens via wederzijdse ontwapeningsakkoorden binnen bondgenootschappelijk verband.⁹⁶ Ze is voorstander van strenger toezicht op wapenexport, parallel aan de versterking van de Europese defensie-industrie, en steunt mensenrechtenclausules voor bedrijven, inclusief wapenproducenten.⁹⁶ Echter, de recente casus rond de export van F-35-onderdelen naar Israël toont een spanning: de partij lijkt in de praktijk prioriteit te geven aan bondgenootschappelijke betrouwbaarheid en strategische belangen boven een strikte toepassing van exportcriteria wanneer er zorgen zijn over mensenrechtenschendingen.¹¹

Een expliciet officieel standpunt over de *vredesbeweging* als geheel is niet direct terug te vinden in de beschikbare informatie. Wel signaleert het wetenschappelijk bureau van de partij (via het blad 'Groen') de relevantie van het pacifistische geluid van Kerk en Vrede en noemt het zoeken naar vrede 'onmisbaar in een christelijk-sociale politiek'.⁴⁸ Dit suggereert een erkenning van de thematiek. Tegelijkertijd staat de sterke pro-defensiehouding van de partij² lijnrecht tegenover de doelstellingen van de pacifistische (zoals Kerk en Vrede) en antimilitaristische (zoals Stop Wapenhandel en De Nieuwe Vredesbeweging) delen van de vredesbeweging.

B. Interactiepatronen

Het stemgedrag van de ChristenUnie in de Tweede Kamer bevestigt haar pro-defensie lijn. De partij stemt doorgaans voor verhoging van defensiebudgetten en het nakomen van NAVO-verplichtingen.² Ze was mede-indiener van de initiatiefwet om de 2%-NAVO-norm wettelijk vast te leggen.³ In lijn hiermee stemde de CU tegen een motie die vroeg om volledige openbaarmaking van wapenleveranties aan Oekraïne.¹⁰⁴ Controversiële, vanuit het perspectief van de vredesbeweging, was de steun (samen met de VVD) aan een motie die de regering verzocht te onderzoeken hoe de wapenexportregels kunnen worden aangepast om, na de rechterlijke uitspraak over de F-35-leveringen aan Israël, toch een eigen politieke afweging mogelijk te maken in 'bijzondere omstandigheden'.¹¹ Bovendien verwierp de CU een motie die stelde dat er een reëel risico op genocide in Gaza bestond, wat volgens de indieners tot een onmiddellijke stop op wapenexport naar Israël had moeten leiden.¹¹ Dit stemgedrag illustreert een consistente prioritering van defensiebelangen en strategische partnerschappen, die vaak botst met de agenda van vredesorganisaties.

In debatten en publieke uitlatingen verdedigen CU-politici deze lijn. Kamerlid Don Ceder benadrukte het belang van structurele investeringen in veiligheid en steun aan defensiepersoneel.³ Tijdens het debat over de F-35-uitspraak uitte hij zorgen over de betrouwbaarheid van Nederland als internationale partner ¹⁰¹ en beschuldigde hij partijen die voor een wapenembargo tegen Israël pleitten van het nemen van onverantwoorde risico's ten aanzien van Israëls veiligheid.¹⁰⁰ Het standpunt van de ChristenUnie ten aanzien van het Israëlisch-Palestijnse conflict is uitgesproken pro-Israël, met een sterke nadruk op Israëls recht op veiligheid en zelfverdediging, hoewel ook de rechten van Palestijnen en de noodzaak van een tweestatenoplossing worden benoemd.⁹ Deze positie leidt onvermijdelijk tot spanningen met vredesorganisaties die kritischer staan tegenover het Israëlische beleid en wapenleveranties aan het land.⁸ De CU benadrukt wel dat militaire inzet onderdeel moet zijn van een bredere, geïntegreerde aanpak met aandacht voor diplomatie, wederopbouw en conflictpreventie.⁹⁶

De interactie tussen de CU en de vredesbeweging wordt dus primair gekenmerkt door tegenstellingen, met name op het gebied van defensie-uitgaven, NAVO-beleid en wapenexport (vooral zichtbaar in de F-35 casus). Dit geldt in het bijzonder voor de relatie met pacifistische groepen als Kerk en Vrede en antimilitaristische organisaties als Stop Wapenhandel en De Nieuwe Vredesbeweging. Potentiële raakvlakken liggen mogelijk op het terrein van conflictpreventie, humanitaire hulp en het belang van de internationale rechtsorde, thema's waar ook een organisatie als PAX zich op richt. Echter, de concrete invulling en prioritering van deze thema's door de CU, vaak binnen een kader van strategische belangen en bondgenootschappen, leidt ook hier tot frictie. Politiek gezien werkt de CU op defensiegebied samen met partijen als SGP, VVD, CDA en recenter ook BBB, NSC, D66, Volt en JA21 (bijvoorbeeld rond de wet NAVO-norm ⁵).

In het verleden trok de CU op sociaal en milieugebied soms op met linkse partijen ⁸⁷, maar op ethische thema's, drugsbeleid en het Midden-Oostenconflict blijven de verschillen groot.⁸⁷

C. Positionering ten opzichte van de SGP

De ChristenUnie en de Staatkundig Gereformeerde Partij (SGP) worden vaak samen genoemd als 'klein christelijk rechts' ⁸⁷, en delen een christelijke basis met de Bijbel als leidraad.¹⁰⁷ Beide partijen zijn conservatief op medisch-ethische thema's zoals abortus en euthanasie, en hechten grote waarde aan het gezin.⁸⁷ Historisch hebben ze vaak samengewerkt, zowel lokaal als in Europees verband.⁸⁷ Ook op het gebied van defensie delen ze de overtuiging dat er meer geïnvesteerd moet worden en dat Nederland aan de NAVO-norm moet voldoen.⁵

Er zijn echter ook significante verschillen. De ChristenUnie profileert zich als 'christelijk-sociaal' en neemt progressievere standpunten in op thema's als milieu, sociale zekerheid en asielbeleid.⁸⁷ De SGP is theologisch en maatschappelijk conservatiever, met een strenger gereformeerde inslag en historisch een afwijzende houding ten opzichte van vrouwen in de politiek.⁸⁷ Waar de CU pleit voor scheiding van kerk en staat, heeft de SGP van oudsher een meer theocratische inslag, al is die in de praktijk genuanceerd.⁸⁷ De achterban verschilt ook: de CU heeft een bredere basis, inclusief veel evangelische christenen, terwijl de SGP voornamelijk steunt op de bevindelijk-gereformeerde gemeenschap.⁸⁷ Deze verschillen hebben recentelijk geleid tot een breuk in de Europese samenwerking, mede door uiteenlopende visies op Europese integratie en verschillend stemgedrag, bijvoorbeeld ten aanzien van de Green Deal.⁴⁵ Het standpunt van de SGP ten aanzien van Israël is nog sterker theologisch gemotiveerd dan dat van de CU, gebaseerd op een specifieke interpretatie van Bijbelse profetieën.¹²¹

In relatie tot de vredesbeweging staan beide partijen door hun defensiestandpunten ver af van pacifistische en antimilitaristische groepen. De ChristenUnie lijkt door haar 'sociale' profiel en aandacht voor thema's als conflictpreventie en mensenrechten ⁹⁶ mogelijk iets meer aanknopingspunten te bieden dan de SGP. Echter, de politieke praktijk, zoals de steun aan de F-35 leveringen en de NAVO-norm, plaatst ook de CU vaak lijnrecht tegenover de vredesbeweging.

D. Diepere Analyse: De Spagaat van 'Christelijk-Sociaal' en de Evoluerende Relatie met SGP

De positie van de ChristenUnie ten aanzien van vrede en veiligheid illustreert een inherente spanning binnen haar 'christelijk-sociale' identiteit. Enerzijds benadrukt de partij Bijbelse waarden als gerechtigheid, vrede, zorg voor de schepping en de naaste,

en pleit ze voor respect voor mensenrechten en de internationale rechtsorde.⁴⁸ Dit schept verwachtingen van een kritische houding ten aanzien van militair geweld en wapenhandel. Anderzijds opereert de CU binnen een politieke realiteit waarin nationale veiligheid, NAVO-bondgenootschap en steun aan strategische partners zoals Israël zwaar wegen. Dit leidt tot een consistente steun voor hoge defensie-uitgaven, NAVO-verplichtingen en soms controversiële beslissingen over wapenexport, zoals in de F-35 casus.² Hierbij lijken strategische overwegingen en de perceptie van bondgenootschappelijke betrouwbaarheid soms zwaarder te wegen dan de directe toepassing van mensenrechtencriteria bij wapenexport, ondanks rechterlijke uitspraken die wijzen op risico's.⁸ Deze spagaat tussen christelijk-sociale idealen en realpolitik maakt de relatie met de vredesbeweging structureel complex en vaak antagonistisch, met name met de meer principiële pacifistische en antimilitaristische vleugels. De positieve vermelding van het Kerk en Vrede-jubileumboek in het partijblad 'Groen'⁴⁸ lijkt in dit licht meer een erkenning van de relevantie van het vredesthema dan een onderschrijving van de pacifistische inhoud, wat de ambiguïteit van de CU-positie verder onderstreept.

Tegelijkertijd is de relatie tussen de ChristenUnie en de SGP, hoewel vaak als eenheid gepresenteerd, aan verandering onderhevig. De breuk in de Europese samenwerking¹¹² is een duidelijk signaal van groeiende divergentie. Deze verschillen zijn niet alleen theologisch-cultureel van aard – de CU richt zich op een bredere, meer evangelisch georiënteerde achterban, terwijl de SGP haar orthodox-reformatorische basis behoudt¹⁰⁷ – maar ook politiek-strategisch. De CU staat over het algemeen positiever tegenover Europese samenwerking dan de SGP¹²⁰ en profileert zich nadrukkelijker op sociale en milieuthema's.⁸⁷ De CU-leiding toont ook minder automatisme in het aangaan van lokale samenwerkingsverbanden met de SGP.¹¹⁴ Deze ontwikkeling heeft implicaties voor hun gezamenlijke politieke gewicht en hun afzonderlijke interacties met andere maatschappelijke actoren, waaronder de vredesbeweging. Hoewel beide partijen door hun defensiestandpunten kritisch staan tegenover grote delen van de vredesbeweging, kunnen hun motivaties, accenten en de mate van openheid voor dialoog verschillen, voortkomend uit hun onderscheiden ideologische profielen en achterbannen.

IV. Kerkelijke Betrokkenheid bij Vrede en Ontwapening

De Nederlandse kerken hebben een lange en invloedrijke geschiedenis op het gebied van vrede en veiligheid. Vanuit verschillende theologische tradities hebben zij bijgedragen aan het denken over oorlog en vrede en waren zij kraamkamers voor belangrijke delen van de vredesbeweging.

A. Initiatieven en Organen

Historisch gezien speelden kerken een centrale rol bij de oprichting en ondersteuning van invloedrijke vredesorganisaties. Het Interkerkelijk Vredesberaad (IKV), een van de voorgangers van het huidige PAX, werd in 1966 opgericht door negen kerkgenootschappen, waaronder de voorlopers van de PKN.²⁷ Pax Christi Nederland, de andere pijler onder PAX, ontstond in 1948 vanuit de Rooms-Katholieke Kerk.²⁸ Kerk en Vrede, de oudste vredesorganisatie, heeft haar wortels in de protestantse wereld, met name onder remonstrantse en hervormde predikanten.²⁴ Deze organisaties waren decennialang boegbeelden van de vredesbeweging en mobiliseerden grote groepen gelovigen, bijvoorbeeld tijdens de protesten tegen kernwapens in de jaren '80.⁵⁰

De huidige betrokkenheid van de grote kerkgenootschappen lijkt echter diffuser. De **Protestantse Kerk in Nederland (PKN)** is via haar historische banden met het IKV nog steeds verbonden aan PAX.³⁶ Het kerkelijk blad Petrus besteedt aandacht aan de Vredesweek en activiteiten van PAX.⁴⁵ Er zijn ook lokale PKN-gemeenten die initiatieven rond vrede ontplooiën, zoals speciale vieringen of gebedsdiensten.⁴⁵ Binnen de PKN bestaat echter een grote diversiteit aan opvattingen over vrede, veiligheid en de rol van defensie ⁵⁸, en een eenduidig, sterk geprofileerd standpunt vanuit de landelijke synode lijkt momenteel te ontbreken.¹²²

De **Rooms-Katholieke Kerk (RKK)** blijft via Pax Christi verbonden met de vredesbeweging.²⁸ Op internationaal niveau speelt de Pauselijke Raad voor Gerechtigheid en Vrede (Justitia et Pax) een rol in het bevorderen van vrede en rechtvaardigheid vanuit het evangelie en de katholieke sociale leer.¹²³ Paus Franciscus heeft zich herhaaldelijk uitgesproken voor vrede, dialoog en actieve geweldloosheid, en roept op tot een heroverweging van de traditionele leer van de 'rechtvaardige oorlog'.¹⁶ De Nederlandse bisschoppen volgen deze lijn en roepen op tot gebed, het neerleggen van de wapens en kiezen expliciet voor vrede boven partijdigheid in conflicten.¹²⁴ Tegelijkertijd zijn bisschoppen ook betrokken bij de geestelijke verzorging binnen de krijgsmacht via de aalmoezeniersdienst.¹²² Op lokaal niveau zijn er RKK-initiatieven zoals deelname aan de Vredesweek of speciale vieringen.¹²⁸

De **kerken uit de achterban van ChristenUnie, SGP en EO** vormen een divers spectrum van (orthodox-)protestantse, gereformeerde, reformatorische en evangelische gemeenschappen.⁸⁷ Binnen deze groepen lopen de standpunten over vrede en defensie uiteen. De SGP-achterban, voornamelijk bevindelijk-gereformeerd, is doorgaans zeer conservatief en steunt de politieke lijn van de partij.¹⁰⁹ De bredere evangelische achterban, relevant voor de EO en deels voor de CU, toont meer diversiteit. Enerzijds is er een sterke focus op persoonlijke geloofsbeleving en evangelisatie ¹³¹, anderzijds is er ook maatschappelijke betrokkenheid en aandacht voor sociale thema's.¹³⁷ Er zijn echter ook signalen dat bepaalde orthodox-christelijke en evangelische kringen vatbaar zijn voor (radicaal-)rechtse en nationalistische

denkbeelden.¹¹⁸ Specifieke *vredesinitiatieven* vanuit deze kerken, los van hun politieke affiliatie met CU/SGP of hun verbinding met de EO, worden in de beschikbare informatie nauwelijks genoemd, hoewel er binnen de evangelische wereld wel theologische reflectie plaatsvindt op thema's als geweldloosheid.⁵⁴

De **Raad van Kerken in Nederland**, als oecumenisch platform, heeft een geschiedenis van betrokkenheid bij vredesvraagstukken, zoals de kernwapendebatten in de jaren '80.¹²² Recentelijk heeft de Raad gereageerd op de oorlog in Oekraïne met verklaringen, veroordelingen en oproepen tot gebed.¹²² De Raad erkent echter zelf dat er een lacune is ontstaan in de grondige analyse en politieke positiebepaling ten aanzien van de huidige geopolitieke situatie en de kwestie van militaire steun.¹²² Mede naar aanleiding van een oproep van Kerk en Vrede⁵⁸ overweegt de Raad het gesprek hierover binnen en tussen de kerken nieuw leven in te blazen.¹²² De Raad heeft zich ook uitgesproken over het conflict in Gaza, met een oproep aan de politiek om aandacht te hebben voor de situatie van Palestijnse christenen en te pleiten voor een blijvend staakt-het-vuren.¹⁴⁴ Verder publiceert de Raad over en ondersteunt initiatieven zoals de Paasmars van Kerk en Vrede en Stop Wapenhandel.⁵⁶

B. Standpunten Kerkgenootschappen versus Vredesbeweging

De standpunten van de verschillende kerkgenootschappen ten aanzien van vrede, geweld en defensie lopen uiteen en verhouden zich op complexe wijze tot de doelen van de vredesbeweging.

Een belangrijk onderscheid betreft de houding ten opzichte van **pacifisme en de legitimiteit van geweld**. Kerk en Vrede vertegenwoordigt een principiële pacifistische stroming die elke vorm van oorlog en bewapening afwijst.²⁵ Binnen de RKK staat de traditionele leer van de 'rechtvaardige oorlog', die militair ingrijpen onder strikte voorwaarden toestaat, steeds meer ter discussie. Paus Franciscus legt sterk de nadruk op actieve geweldloosheid als alternatief.¹⁶ Binnen de PKN lijkt geen eenduidig standpunt te bestaan; het gesprek over vrede en veiligheid, inclusief de rol van geweld, wordt opnieuw gevoerd.¹²² De vredesbeweging zelf is hierin ook divers, variërend van het absolute pacifisme van Kerk en Vrede tot de meer pragmatische benaderingen van PAX, die zich richt op 'human security' en mogelijk een genuanceerdere kijk heeft op bijvoorbeeld interventies ter bescherming van burgers.¹⁷

Wat betreft **defensie en ontwapening** zijn organisaties als Kerk en Vrede en Stop Wapenhandel zeer kritisch over de stijgende defensiebudgetten, de rol van de NAVO en de wapenhandel.⁵² De officiële standpunten van de PKN en RKK hierover zijn minder expliciet in de beschikbare bronnen. De Raad van Kerken signaleert de discussie over defensie-uitgaven⁸³, en de keuze van de bisschoppen voor 'vrede' boven partijdigheid

¹²⁴ suggereert terughoudendheid ten aanzien van militaire oplossingen. Binnen de achterban van CU en SGP is er echter aanzienlijke steun voor een sterke defensie, in lijn met de standpunten van deze partijen.²

De **relatie tussen de kerken en specifieke vredesorganisaties** is eveneens gelaagd. PAX blijft formeel verbonden met de RKK en PKN (via IKV) ²⁷, en de Vredesweek van PAX vindt weerklank in lokale kerken.⁴⁵ Kerk en Vrede, met haar protestantse wortels en oecumenische oriëntatie, roept de kerken actief op om positie te kiezen.²⁵ Er is samenwerking, bijvoorbeeld rond de Vredesweek of liturgisch materiaal ⁴⁵, maar er bestaat ook spanning. Zo bekritiseert Kerk en Vrede de positie van PAX ten aanzien van de oorlog in Oekraïne als te meegaand met het 'oorlogsscenario' en te weinig gericht op diplomatie.¹⁴⁵

C. Tabel 2: Vergelijkende Standpunten Vrede & Defensie

Thema	ChristenUnie	PKN (indicatief/divers)	RKK (Paus/Bisschoppen)	Kerk en Vrede	PAX	Stop Wapenhandel
Defensiebudget/NAVO-norm	Voorstander structureel 2% NAVO-norm; meer investeren in defensie ²	Geen eenduidig standpunt; discussie wordt heropend ¹²²	Geen expliciet standpunt over budgetten; focus op vrede/dialog ¹²⁴	Kritisch; tegen hoge defensiebudgetten en NAVO; steunt Pax-petitie ⁵²	Kritisch op verhoging defensiebudget ten koste van vrede; start petitie "Investeer in vrede, niet in oorlog" ⁵²	Zeer kritisch op stijgende budgetten en NAVO-uitgaven ⁵⁹
Kernwapens	Streeft naar beperking via wederzijdse ontwapening binnen bondgenootschappen ⁹⁶	Historisch kritisch (jaren '80) ¹²² ; huidig standpunt onduidelijk.	Pleit voor ontwapening en non-proliferatie ⁷⁴	Tegen kernwapens; onderdeel bredere ontwapening agenda ²⁵	Pleit voor verbod kernwapens; actief in ICAN ³⁴	Focus op conventionele wapenhandel, maar verzet tegen massavernietigingswapens impliciet ⁵⁹

Pacifisme/ Geweldloosheid	Erkent belang vrede zoeken ⁴⁸ , maar steunt militaire middelen voor veiligheid ² ; ziet defensie als noodzakelijk ⁹³	Diversiteit aan opvattingen; historisch pacifistische stromingen ⁵⁸	Paus pleit voor actieve geweldloosheid; heroverweging 'rechtvaardige oorlog' ¹⁶	Principieel pacifistisch; actieve geweldloosheid centraal ²²	Nadruk op 'human security', burgerbescherming; noemt pacifisme 'luxegoed' in context Oekraïne ¹⁷ ; inzet op geweldloosheid in Zuid-Soedan ⁸⁵	Focus op stoppen wapenhandel als middel tegen geweld; geweldloosheid in acties ⁵⁹
Wapenexportbeleid	Strenger toezicht nodig ⁹⁶ ; maar prioriteit voor bondgenootschappen/strategie in F-35 casus ¹¹	Geen specifiek standpunt gevonden.	Geen specifiek standpunt gevonden; focus op onderliggende oorzaken conflict.	Tegen wapenhandel als onderdeel van afwijzing militarisme ⁵²	Kritisch op wapenexport naar conflictgebieden/onderdrukkende regimes; lobby voor strenger beleid; F-35 rechtszaak ⁸	Kernactiviteit : onderzoek en actie tegen wapenexport ; pleit voor verbod naar conflictgebieden/ dictaturen ¹⁸
Rechtvaardige Oorlog-leer	Geen expliciete referentie; handelt pragmatisch binnen bestaande kaders.	Historisch relevant binnen protestantisme; huidige status divers.	Traditioneel aanwezig, maar onder druk door Paus Franciscus' nadruk op geweldloosheid ¹⁶	Verwerpt deze leer impliciet door pacifisme ²⁵	Lijkt pragmatischer; mogelijk impliciete acceptatie van interventie onder voorwaarden (human security) ⁴⁰	Niet direct relevant; focus op illegitimiteit wapenhandel.

Steun Oekraïne	Voor militaire steun ⁹⁶	Divers; Raad van Kerken veroordeelt invasie, roept op tot gebed ¹²²	Veroordeelt agressie; roept op tot vrede/ dialoog; terughoudend met militaire steun ¹²⁴	Kritisch op militaire steun; pleit voor dialoog/ diplomatie ²²	Steunt Oekraïne, maar kritisch op exclusief militaire focus; noemt pacifisme 'luxegoed' ¹⁷	Focus op gevolgen wapenhandel; geen expliciet standpunt over militaire steun Oekraïne gevonden.
-----------------------	------------------------------------	--	--	---	---	---

Tabel 2: Vergelijkende standpunten over vrede en defensie van ChristenUnie, kerken en vredesorganisaties (indicatief, gebaseerd op beschikbare informatie).

D. Diepere Analyse: Afnemende Kerkelijke Mobilisatie en Theologische Diversiteit

Een analyse van de huidige situatie suggereert een mogelijke verschuiving in de rol van kerken ten aanzien van de vredesbeweging. Hoewel kerken historisch gezien een cruciale rol speelden in de oprichting en mobilisatie van de beweging, met name via IKV en Pax Christi ²⁷, lijkt de *institutionele* zichtbaarheid en mobilisatiekracht van de grote kerken op dit dossier te zijn afgenomen. De Raad van Kerken erkent zelf een zekere terughoudendheid in het formuleren van een grondige analyse en politieke positiebepaling ten aanzien van de huidige complexe geopolitieke situatie.¹²² Kerk en Vrede, zelf voortkomend uit de kerkelijke wereld, voelt de noodzaak om de kerken expliciet op te roepen hun stem te verheffen tegen militarisering.⁴⁷ Dit impliceert dat de kerkelijke stem momenteel als te stil wordt ervaren. Het voortouw in grote campagnes en publieke acties lijkt nu vaker te liggen bij gespecialiseerde (weliswaar vaak kerkelijk gewortelde) NGO's zoals PAX ⁴², en bij seculiere of pluralistische groepen zoals Stop Wapenhandel ⁵⁹ en nieuwe coalities als De Nieuwe Vredesbeweging.⁶⁹ Hoewel de verbindingen tussen kerken en organisaties als PAX blijven bestaan ³⁷ en er lokale kerkelijke betrokkenheid is ⁴⁵, lijkt de brede, landelijke mobilisatie vanuit de kerken zelf, zoals die in de jaren '80 bestond, minder vanzelfsprekend. Mogelijke verklaringen hiervoor kunnen liggen in voortgaande secularisatie, interne theologische en politieke verdeeldheid binnen de kerken, of een verschuiving van prioriteiten naar andere maatschappelijke thema's.

Daarnaast onderstreept de analyse de aanzienlijke theologische diversiteit binnen het christendom als een belangrijke factor die leidt tot verschillende visies op vrede en veiligheid. Het principiële pacifisme van Kerk en Vrede ²⁵, geworteld in een specifieke lezing van het evangelie, staat in contrast met de traditionele katholieke leer van de 'rechtvaardige oorlog', die op haar beurt weer wordt uitgedaagd door de nadruk van Paus Franciscus op actieve geweldloosheid.¹⁶ De politieke standpunten van de ChristenUnie en SGP, hoewel beide gebaseerd op de Bijbel, leiden tot een sterke

ondersteuning van defensie en NAVO-bondgenootschap ², mede gevoed door specifieke theologische interpretaties, bijvoorbeeld over de rol van de staat of de betekenis van Israël.¹²¹ Deze fundamentele verschillen in theologische uitgangspunten en interpretaties verklaren de spanningen tussen verschillende christelijke actoren (bv. Kerk en Vrede versus CU) en de complexiteit binnen organisaties als PAX, die voortkomen uit een fusie van verschillende kerkelijke tradities. 'Christelijk' vredesdenken is geenszins een monolithisch blok, maar een veld van uiteenlopende, soms tegenstrijdige, overtuigingen en benaderingen.

V. Omroepen en de Vredesbeweging: Platform en Portrettering

De Nederlandse publieke omroep (NPO) speelt een significante rol in het medialandschap en het publieke debat.¹⁴⁷ Binnen dit bestel opereren verschillende omroepverenigingen met elk een eigen identiteit, achterban en programmering.¹⁴⁷ De relatie tussen deze omroepen en de vredesbeweging is van belang voor de zichtbaarheid en framing van vredethema's in de media. De toekomst van het bestel zelf is onderwerp van politieke discussie, met voorstellen voor hervormingen en samenvoeging van omroepen.¹⁴⁷

A. Media-aandacht en Platform

De mate waarin omroepen een platform bieden aan de vredesbeweging en haar standpunten verschilt. De **Evangelische Omroep (EO)** is een zelfstandige omroep binnen de NPO met een duidelijke orthodox-protestantse identiteit.¹⁴⁷ Haar missie is gericht op het vertellen van verhalen over geloof, God en Jezus, maar ook op het agenderen van maatschappelijke thema's en het bevorderen van verbinding.¹³⁷ De EO nodigt regelmatig politici en andere publieke figuren uit in programma's als 'Op1', 'Dit is de Dag' en 'Adieu God?'.¹⁶⁵ De focus in deze gesprekken ligt echter vaak op de persoonlijke (geloofs)overtuigingen van de gasten of op de actuele politieke strijd, en minder specifiek op de agenda of organisaties van de vredesbeweging. Er zijn in de beschikbare informatie weinig directe aanwijzingen dat organisaties als PAX, Kerk en Vrede of Stop Wapenhandel structureel een platform krijgen in EO-programma's, hoewel maatschappelijke thema's zoals de positie van minderheden ¹³⁷, de relevantie van Jezus ¹³⁸ of zorgen over klimaat en maatschappelijke ontwikkelingen ¹³⁹ wel aan bod komen. EO-directeur Arjan Lock, tevens voorzitter van het College van Omroepen ¹⁵³, heeft zich wel publiekelijk uitgelaten over de (in zijn ogen te grote) politieke invloed op de NPO.¹⁷⁴

KRO-NCRV, eveneens een zelfstandige omroep ontstaan uit de fusie van de katholieke KRO en de protestantse NCRV ¹⁴⁷, heeft zich in de loop der jaren ontwikkeld van confessionele omroepen naar een breder maatschappelijk-christelijk profiel.¹⁵⁰

Programma's van KRO-NCRV, zoals het radioprogramma 'Spraakmakers' en het journalistieke platform 'Pointer', lijken meer ruimte te bieden voor discussie over vrede, veiligheid, defensie en pacifisme. Zo werd in 'Spraakmakers' een expert van vredesorganisatie PAX geïnterviewd over pacifisme in de context van de Oekraïne-oorlog.¹⁷ 'Pointer' maakte een uitzending over de spanning tussen vrede bewaren en voorbereiden op oorlog, waarbij zowel defensie-experts als critici van de wapenhandel aan het woord kwamen.¹⁵ Ook nodigt KRO-NCRV politici en (oud-)militairen uit om over deze thema's te spreken.¹⁴ Dit suggereert dat KRO-NCRV mogelijk meer directe aandacht besteedt aan de politieke en maatschappelijke dimensies van het vredes- en veiligheidsdebat dan de EO.

Andere omroepen binnen het NPO-bestel, zoals de links-progressieve **VPRO** en de humanistische omroep **HUMAN**¹⁴⁷, of **BNNVARA** met haar focus op kansengelijkheid¹⁴⁷, zouden vanuit hun profiel eveneens aandacht kunnen besteden aan vredethema's, activisme en kritiek op militarisering. Historisch gezien hebben programma's van bijvoorbeeld de VARA (een van de voorgangers van BNNVARA) controversiële militaire kwesties aan het licht gebracht.¹⁸⁰

B. Framing van Thema's

De manier waarop vredesgerelateerde thema's worden geframed, verschilt per omroep en hangt samen met hun identiteit en missie. Bij de **EO** lijkt de framing vaak plaats te vinden vanuit het perspectief van persoonlijk geloof, ethiek, individuele levensverhalen en maatschappelijke verbinding.¹³⁷ Politieke discussies, zoals over links of rechts stemmen, worden soms expliciet gekoppeld aan Bijbelse principes of theologische reflecties.¹⁸¹ Vredethema's worden mogelijk ingebed in een breder verhaal over 'Gods liefde zichtbaar maken'¹⁶² of christelijke waarden als zorg voor de naaste en rentmeesterschap⁹⁰, maar minder vanuit een expliciet politiek-activistisch of systeemkritisch perspectief. De historische, zeer uitgesproken en confronterende toon van de EO¹³¹ heeft plaatsgemaakt voor een mildere benadering gericht op dialoog en begrip.¹³⁷ Thema's als pacifisme en ontwapening lijken binnen de huidige EO-programmering minder prominent dan bijvoorbeeld medisch-ethische dilemma's, persoonlijke crises of sociale zorginitiatieven. Hoewel aandacht voor geweldloosheid mogelijk aanwezig is²¹, is de specifieke context en framing hiervan binnen de EO onduidelijk op basis van de beschikbare informatie.

Bij **KRO-NCRV** lijkt de framing meer gericht op de brede maatschappelijke discussie, ethische dilemma's vanuit een algemener (christelijk/humanistisch) perspectief, en journalistieke analyse.¹⁴ Programma's als 'Spraakmakers'¹⁴ en 'Pointer'¹⁵ bieden expliciet ruimte voor verschillende, soms tegengestelde, perspectieven op vrede en defensie. Thema's als pacifisme¹⁷, de wapenhandel¹⁵ en de rol van de NAVO¹⁴

worden behandeld binnen een politiek-maatschappelijke context, waarbij zowel voor- als tegenstanders van bepaald beleid aan het woord komen. De historische wortels van KRO en NCRV ¹⁷⁵ spelen mogelijk nog een rol in de gevoeligheid voor deze thema's, maar de huidige framing is breder en minder confessioneel specifiek dan bij de EO.

C. Samenwerking en Ondersteuning

Directe structurele samenwerking of financiële ondersteuning vanuit de omroepen voor de kernorganisaties van de vredesbeweging (PAX, Kerk en Vrede, Stop Wapenhandel) blijkt niet uit de beschikbare informatie. De **EO** heeft wel een eigen hulpverleningstak, EO Metterdaad, die projecten financiert in ontwikkelingslanden via partnerorganisaties, vaak met een christelijke identiteit. Deze projecten richten zich op armoede, nood en onrecht ¹³⁵, wat breder is dan specifieke vredesopbouw, hoewel er overlap kan zijn. De EO werkt wel samen met andere organisaties voor specifieke campagnes, zoals de verkiezing van de Zorgprofessional van het Jaar.¹⁴⁰

KRO-NCRV heeft historische banden met de vredesbeweging via haar voorgangers KRO (Pax Christi) en NCRV (IKV).²⁷ Het is mogelijk dat via deze lijnen nog steeds contacten bestaan of dat er incidentele samenwerking plaatsvindt, bijvoorbeeld door het uitnodigen van sprekers uit de beweging voor programma's.¹⁷ In het verleden waren er concrete samenwerkingsprojecten, zoals de Adventstochten van KRO en Pax Christi.¹³⁰

D. Context EO

Om de relatie tussen de EO en de vredesbeweging te begrijpen, is inzicht in de identiteit en positie van de EO van belang. De **identiteit en missie** van de EO zijn door de jaren heen geëvolueerd. Centraal staat nog steeds de evangeliserende missie: het delen van het christelijk geloof en de boodschap van Jezus.¹³³ Echter, de aanvankelijk zeer fundamentalistische, confronterende en op de eigen achterban gerichte stijl ¹³¹ heeft plaatsgemaakt voor een benadering die meer gericht is op verbinding, dialoog, persoonlijke verhalen en het bereiken van een breder publiek, inclusief zoekenden en niet-gelovigen.¹³⁷ Kernwaarden die in de bredere evangelische context worden genoemd, zoals Bijbelgerichtheid, geloofsopbouw, verbinding, degelijkheid en toegankelijkheid ¹³⁴, resoneren mogelijk ook binnen de EO. De omroep zelf benadrukt betrouwbaarheid, ethiek en integriteit, bijvoorbeeld in haar AI-richtlijnen.¹⁹³

De **positie binnen de NPO** is die van een van de grotere ledenomroepen.¹⁴⁷ Als onderdeel van het publieke bestel moet de EO voldoen aan de Mediawet, bijdragen aan de pluriformiteit van het aanbod en staat zij onder toezicht van het Commissariaat voor de Media.¹³⁶ De EO is, net als andere omroepen, onderhevig aan de politieke discussies over de toekomst van het NPO-bestel en mogelijke bezuinigingen.¹⁴⁷ De directeur van de EO, Arjan Lock, speelt een invloedrijke rol binnen de NPO als

voorzitter van het College van Omroepen.¹⁵³

E. Diepere Analyse: Identiteitsevolutie EO en Platformfunctie KRO-NCRV

De geschetste evolutie in de identiteit en strategie van de EO heeft waarschijnlijk gevolgen voor de manier waarop en de mate waarin vredes thema's en de vredesbeweging zelf aan bod komen in haar programmering. De verschuiving van een confronterende, ideologisch scherpe omroep ¹³¹ naar een organisatie die de nadruk legt op persoonlijke verhalen, geloofsbeleving en maatschappelijke verbinding ¹³⁷, kan betekenen dat er minder ruimte is voor de structurele, politieke analyses en de soms radicale kritiek die kenmerkend zijn voor delen van de vredesbeweging. Thema's als wapenhandel, defensiebudgetten of de finesses van internationaal recht passen mogelijk minder goed binnen de huidige, meer op persoonlijke ervaring en ethiek gerichte, programmatische focus van de EO. Terwijl de vroege EO zich mogelijk explicieter zou hebben uitgesproken over bepaalde geopolitieke kwesties (zij het vanuit een specifiek ideologisch kader ¹³¹), lijkt de huidige EO directe politieke stellingname en confrontatie meer te mijden. Dit zou de zichtbaarheid van de vredesbeweging en haar specifieke agenda binnen de EO-programmering kunnen verminderen, vergeleken met het verleden of met andere omroepen die een meer journalistiek-analytische of maatschappijkritische insteek kiezen.

In contrast hiermee lijkt KRO-NCRV, juist door haar fusie-achtergrond die verschillende kerkelijke tradities samenbracht ¹⁵⁰ en haar evolutie naar een breder maatschappelijk-christelijk profiel ¹⁵⁰, beter gepositioneerd om een platform te bieden voor het diverse en soms gepolariseerde debat over vrede, veiligheid en de rol van de vredesbeweging. De historische banden met zowel Pax Christi als IKV ²⁷ kunnen hierbij een rol spelen. Programma's als 'Spraakmakers' en 'Pointer' ¹⁵ demonstreren een bereidheid om complexe en controversiële onderwerpen als pacifisme, wapenhandel en de rol van de NAVO te behandelen, en daarbij verschillende stemmen – inclusief experts uit de vredesbeweging – aan het woord te laten. Dit suggereert een grotere openheid voor het politieke en maatschappelijke discours rond vrede en veiligheid, inclusief de kritische perspectieven die de vredesbeweging inbrengt, dan de huidige EO. Hierdoor zou KRO-NCRV potentieel een belangrijker platform kunnen zijn voor de vredesbeweging om haar boodschap en analyses in het publieke debat te agenderen.

VI. Synthese en Conclusies

A. Samenvatting Belangrijkste Bevindingen

Dit rapport heeft de huidige staat van de Nederlandse vredesbeweging en haar interacties met de ChristenUnie, kerken en omroepen geanalyseerd. De vredesbeweging anno nu is een divers landschap met kernorganisaties als PAX

(grootste, professioneel, internationaal gericht, geworteld in kerken), Kerk en Vrede (oudste, principieel pacifistisch, oecumenisch) en Stop Wapenhandel (onderzoek en actie tegen wapenindustrie). Recent is De Nieuwe Vredesbeweging ontstaan, een coalitie die vrede-, klimaat- en dekoloniale groepen verenigt en kritisch is op militarisering en 'imperialistisch geweld'. De beweging vertoont een dynamiek van fragmentatie naast samenwerking, en een spanning tussen principieel pacifisme en pragmatische beleidsbeïnvloeding.

De relatie met de ChristenUnie is complex en overwegend gespannen. De CU, zich profilerend als 'christelijk-sociaal', steunt structureel hoge defensie-uitgaven en NAVO-verplichtingen, en toont zich in concrete gevallen (F-35/Israël) bereid strategische belangen en bondgenootschappelijke betrouwbaarheid boven strikte wapenexportcriteria te stellen. Dit botst frontaal met de doelstellingen van grote delen van de vredesbeweging. Potentiële raakvlakken op thema's als conflictpreventie worden overschaduwd door deze fundamentele verschillen. De relatie tussen CU en SGP, hoewel vaak samengenomen, vertoont groeiende divergentie, wat hun positionering beïnvloedt.

De betrokkenheid van kerken bij vredethema's kent een rijke historie, maar de institutionele mobilisatiekracht lijkt afgenomen. PAX blijft geworteld in de PKN en RKK, maar de Raad van Kerken erkent een lacune in analyse en positiebepaling. Kerk en Vrede roept kerken op zich meer uit te spreken. Theologische diversiteit binnen het christendom leidt tot zeer uiteenlopende visies op vrede, geweld en defensie, van pacifisme (Kerk en Vrede) tot een meer pragmatische benadering (RKK/Paus) en steun voor defensie (achterban CU/SGP).

Omroepen spelen een rol als platform en in framing. De EO, na een identiteitsevolutie naar een meer verbindende en verhaalgedreven omroep, lijkt minder structureel platform te bieden aan de politieke agenda van de vredesbeweging dan mogelijk in het verleden. De focus ligt meer op persoonlijk geloof en ethiek. KRO-NCRV, met haar bredere maatschappelijk-christelijke profiel en programma's als 'Sprakmakers' en 'Pointer', lijkt beter gepositioneerd om een divers debat over vrede, veiligheid en de rol van de vredesbeweging te faciliteren.

B. Analyse van Interacties, Spanningen en Convergenties

De interacties tussen de vredesbeweging en de onderzochte actoren worden gekenmerkt door significante spanningen, maar ook door enkele, zij het beperkte, convergenties.

- **Vredesbeweging vs. ChristenUnie:** De kern van de spanning ligt in de fundamenteel verschillende visies op de rol van militaire macht en bewapening. De

consistente steun van de CU aan defensie-investeringen, de NAVO-norm en een pragmatische benadering van wapenexport ² staat haaks op het pacifisme van Kerk en Vrede ²⁵ en de antimilitaristische en ontwapeningsagenda van Stop Wapenhandel en De Nieuwe Vredesbeweging.⁵⁹ Convergentie is hoogstens mogelijk op abstract niveau, zoals het belang van conflictpreventie of humanitaire hulp ⁹⁶, maar de concrete politieke uitwerking door de CU leidt vaak tot frictie.

- **Vredesbeweging vs. Kerken:** De historische banden zijn onmiskenbaar ²⁷, maar de huidige relatie is complexer. Terwijl PAX haar kerkelijke wortels behoudt ³⁷, lijkt de directe mobilisatie vanuit kerkelijke instituties afgenomen.⁵⁸ Er is spanning tussen het pacifisme van Kerk en Vrede en de (mogelijk) pragmatischer hoofdstroom binnen de kerken.¹⁴⁵ De oproep van Paus Franciscus tot geweldloosheid ¹⁶ biedt een potentieel raakvlak, maar de vertaling naar concrete kerkelijke actie en politieke stellingname blijft een uitdaging.¹²²
- **Vredesbeweging vs. Omroepen:** De toegang tot media en de framing van thema's zijn cruciaal. De EO lijkt, door haar huidige programmatische focus, minder een direct platform te bieden voor de politieke en systeemkritische agenda van de vredesbeweging dan de meer journalistiek-analytische KRO-NCRV.¹⁵ Dit beïnvloedt de publieke zichtbaarheid en het begrip van de doelstellingen van de beweging.
- **ChristenUnie vs. Kerken:** Hoewel de CU zich baseert op christelijke waarden, kunnen haar politieke keuzes op het gebied van defensie en wapenexport botsen met vredesvisies die leven binnen kerken, zoals de pacifistische traditie of de pauselijke lijn van geweldloosheid.² De diversiteit binnen de kerkelijke achterban van de CU speelt hierbij ook een rol.¹¹⁶
- **ChristenUnie vs. EO:** Er is een gedeelde (deels overlappende) achterban en een gedeelde christelijke inspiratiebron. Echter, de EO opereert als onafhankelijke omroep en haar huidige focus op verbinding en persoonlijke verhalen ¹³⁷ lijkt directe politieke confrontatie te mijden, wat verschilt van de politieke arena waarin de CU opereert.

C. Overkoepelende Thema's

Uit de analyse komen enkele overkoepelende thema's naar voren die de dynamiek tussen de vredesbeweging en de andere actoren kleuren:

1. **De rol van religie in het publieke debat:** Zowel de vredesbeweging (via PAX, Kerk en Vrede) als de politiek (CU, SGP) en media (EO, KRO-NCRV) worden beïnvloed door religieuze tradities en overtuigingen. Dit leidt echter niet tot een eenduidige 'christelijke' positie, maar juist tot een spectrum aan visies op vrede, geweld en de rol van de staat, gevoed door uiteenlopende theologische interpretaties.
2. **De spanning tussen principes en pragmatisme:** Deze spanning is zichtbaar

binnen de vredesbeweging zelf (pacifisme vs. human security), maar ook in de politiek (CU's 'christelijk-sociale' ideaal vs. realpolitik) en binnen kerken (geweldloosheid vs. 'rechtvaardige oorlog'/zelfverdediging).

3. **De invloed van geopolitieke ontwikkelingen:** De oorlog in Oekraïne en de situatie in het Midden-Oosten hebben het debat over vrede en veiligheid geïntensiveerd en bestaande spanningen en dilemma's (bv. over defensiebudgetten, wapenexport, de rol van NAVO) verscherpt, wat alle actoren dwingt positie te kiezen.
4. **De veranderende rol van traditionele maatschappelijke organisaties:** De analyse suggereert een mogelijke afname van de directe mobilisatiekracht van kerken op het vredesdossier, terwijl gespecialiseerde NGO's en nieuwe coalities aan belang winnen. Ook de rol van publieke omroepen is in beweging, met discussies over hun structuur, financiering en maatschappelijke taak.

D. Afrondende Beschouwing

De Nederlandse vredesbeweging toont zich anno nu een veerkrachtig, zij het gefragmenteerd, veld van actoren die zich blijven inzetten voor vrede, ontwapening en geweldloosheid in een wereld vol conflicten. De beweging staat echter voor aanzienlijke uitdagingen in haar interactie met invloedrijke politieke, religieuze en mediale krachten.

De relatie met de ChristenUnie wordt gedomineerd door fundamentele meningsverschillen over defensie en veiligheidsbeleid, ondanks gedeelde christelijke wortels. De spagaat waarin de CU zich bevindt tussen haar sociale idealen en haar pragmatische politieke keuzes, biedt weinig ruimte voor structurele samenwerking met de meer principiële delen van de vredesbeweging.

De banden met de kerken zijn historisch sterk, maar de institutionele kerkelijke stem lijkt aan kracht te hebben ingeboet. Terwijl PAX voortbouwt op haar kerkelijke achterban, roept Kerk en Vrede de kerken op tot meer engagement. De theologische diversiteit binnen het christendom blijft een bron van uiteenlopende vredesvisies.

De zichtbaarheid in de media is afhankelijk van de bereidheid van omroepen om platform te bieden. De EO, met haar focus op persoonlijke verhalen en geloof, lijkt minder geneigd de politieke agenda van de vredesbeweging te etaleren dan de meer maatschappelijk-analytische KRO-NCRV.

De vitaliteit van de Nederlandse vredesbeweging zal in de toekomst afhangen van haar vermogen om ondanks interne diversiteit en externe tegenkrachten effectief te mobiliseren, te lobbyen en het publieke debat te beïnvloeden. De opkomst van nieuwe coalities zoals De Nieuwe Vredesbeweging, die bruggen slaat naar andere maatschappelijke bewegingen, kan hierin een belangrijke factor zijn. Ook de reactie van

kerken op de oproep tot hernieuwde bezinning op vrede en veiligheid, en de uitkomst van de hervormingen binnen het publieke omroepbestel, zullen van invloed zijn op de context waarin de vredesbeweging de komende jaren zal opereren. Het blijft een complex en dynamisch veld, waarin de strijd voor vrede en tegen geweld onverminderd relevant is.

Geciteerd werk

1. Ruslandbeeld van de Nederlanders kantelt en is minder gepolariseerd - Clingendael Institute, geopend op april 13, 2025, https://www.clingendael.org/sites/default/files/2022-11/Barometer_Ruslandbeeld%20in%20Nederland.pdf
2. Defensie - ChristenUnie.nl, geopend op april 13, 2025, <https://www.christenunie.nl/standpunt/defensie>
3. Initiatiefwet: 2% NAVO-norm in de wet - ChristenUnie.nl, geopend op april 13, 2025, <https://www.christenunie.nl/nl/blog/2024/05/23/initiatiefwet-2-navo-norm-in-de-wet>
4. Veiligheid en defensie in de verkiezingen - Clingendael Institute, geopend op april 13, 2025, https://www.clingendael.org/sites/default/files/2021-03/Atlantisch_Perspectief_1-2021-ZandeeBroeders.pdf
5. Wet NAVO-norm Defensie naar Kamer - SGP, geopend op april 13, 2025, <https://tweedekamer.sgp.nl/actueel/nieuws/wet-navo-norm-defensie-naar-kamer>
6. Belangrijk, maar geen hoogste prioriteit – veiligheid en defensie in de verkiezingsprogramma's - Clingendael Institute, geopend op april 13, 2025, https://www.clingendael.org/sites/default/files/2023-11/Alert_Verkiezingsprogramma's_veiligheid_defensie_2023.pdf
7. Joint global letter calling on the governments of F-35 programme partner countries to stop arming Israel, geopend op april 13, 2025, <https://www.globalr2p.org/publications/joint-global-letter-calling-on-the-governments-of-f-35-programme-partner-countries-to-stop-arming-israel/>
8. The Netherlands has to stop the export of F-35 fighter jet parts to Israel - De Rechtspraak, geopend op april 13, 2025, <https://www.rechtspraak.nl/Organisatie-en-contact/Organisatie/Gerechtshoven/Gerechtshof-Den-Haag/Nieuws/Paginas/The-Netherlands-has-to-stop-the-export-of-F-35-fighter-jet-parts-to-Israel.aspx>
9. Israël - ChristenUnie.nl, geopend op april 13, 2025, <https://www.christenunie.nl/standpunt/israel>
10. Advies aan Hoge Raad: uitvoerverbod F-35-onderdelen naar Israël is terecht, geopend op april 13, 2025, <https://rightsforum.org/advies-aan-hoge-raad-uitvoerverbod-f-35-onderdelen-naar-israel-is-terecht/>
11. Tweede Kamer wil wapenexportregels ontduiken - The Rights Forum, geopend op april 13, 2025, <https://rightsforum.org/tweede-kamer-wil-wapenexportregels-ontduiken/>
12. Vrede & Defensie (I): “Onze blik op veiligheid is te beperkt” - Foundation Max van der Stoel, geopend op april 13, 2025, <https://foundationmaxvanderstoel.nl/vrede-defensie-i-onze-blik-op-veiligheid-is-te-beperkt/>
13. Tijd om te praten: een opmerkelijk debat over vrede in Oekraïne | Karl Barth.nl,

- geopend op april 13, 2025, <https://www.karlbarth.nl/tijd-om-te-praten-een-opmerkelijk-debat-over-vrede-in-oekraïne/>
14. Defensiespecialist: 'Als je vrede wil moet je je op oorlog voorbereiden' | NPO Radio 1, geopend op april 13, 2025, <https://www.nporadio1.nl/nieuws/buitenland/fdcfe65c-8431-4f17-9765-a74b10b66b2f/defensie-specialist-als-je-vrede-wil-moet-je-je-op-oorlog-voorbereiden>
  15. Pointer: Voorbij de vrede | KRO-NCRV, geopend op april 13, 2025, <https://pointer.kro-ncrv.nl/pointer-voorbij-de-vrede>
  16. De dilemma's van christelijke vredesbewegingen nu het oorlog is in Oekraïne, geopend op april 13, 2025, <https://igniswebmagazine.nl/kerk/dilemma-vredesbewegingen-oorlog-oekraïne/>
  17. Vredes-expert over Oekraïne: 'Pacifisme is luxegoed' | NPO Radio 1, geopend op april 13, 2025, <https://www.nporadio1.nl/nieuws/achtergrond/5f0e2e01-0015-44f9-9f49-dc3fd3877e2f/vredes-expert-over-oekraïne-pacifisme-is-luxegoed>
  18. 'In vrede wordt minder of niet geïnvesteerd' - VOLZIN, geopend op april 13, 2025, <https://volzin.nl/in-vrede-wordt-minder-of-niet-geïnvesteerd/>
  19. Stop Wapenhandel: Werken aan vrede bij alle geweld | Kargadoor | Utrecht, geopend op april 13, 2025, <https://www.kargadoor.nl/utrecht/agenda/2023/week-433/stop-wapenhandel-werken-aan-vrede-bij-alle-geweld.html>
  20. 29 oktober: bijeenkomst 'werken aan vrede – bij alle geweld' - Stop Wapenhandel, geopend op april 13, 2025, <https://stopwapenhandel.org/29-oktober-bijeenkomst-werken-aan-vrede-bij-alle-geweld/>
  21. Geweldloosheid als ideaal, oorlog als realiteit - Bodhitv, geopend op april 13, 2025, <https://bodhitv.nl/geweldloosheid-als-ideaal-oorlog-als-realiteit/>
  22. Kerk en Vrede aan formateur - VredesSite, geopend op april 13, 2025, https://vredessite.nl/nieuws/formatie_1144.html
  23. De huidige vredesbeweging - Museum voor Vrede en Geweldloosheid, geopend op april 13, 2025, <https://www.vredesmuseum.nl/histor/histore.html>
  24. Kerk en Vrede | www.inlichtingendiensten.nl, geopend op april 13, 2025, <https://www.inlichtingendiensten.nl/groepen/kerk-en-vrede>
  25. Kerk en Vrede - Wikipedia, geopend op april 13, 2025, https://nl.wikipedia.org/wiki/Kerk_en_Vrede
  26. Kerk en Vrede, Hoera voor het Leven, J.J. Buskes - DBNL, geopend op april 13, 2025, https://www.dbnl.org/tekst/busk005hoer01_01/busk005hoer01_01_0038.php
  27. Interkerkelijk Vredesberaad (IKV) - PAX, geopend op april 13, 2025, <https://paxvoorvrede.nl/wie-wij-zijn/ikv-en-pax-christi/interkerkelijk-vredesberaad-ikv/>
  28. Pax Christi, geopend op april 13, 2025, <https://paxforpeace.nl/who-we-are/ikv-and-pax-christi/pax-christi/>
  29. IKV en Pax Christi, geopend op april 13, 2025, <https://paxvoorvrede.nl/wie-wij-zijn/ikv-en-pax-christi/>
  30. vredesbeweging | www.inlichtingendiensten.nl, geopend op april 13, 2025, <https://www.inlichtingendiensten.nl/organisatie/vredesbeweging>
  31. Wie zijn we? - VredesMagazine, geopend op april 13, 2025, <https://www.vredesmagazine.nl/organisaties>
  32. www.google.com, geopend op april 13, 2025, <https://www.google.com/search?>

- [q=Nederlandse+vredesbeweging+organisaties](#)
33. About Us - PAX Protection of Civilians, geopend op april 13, 2025, <https://protectionofcivilians.org/about-us/>
  34. PAX - ICAN - International Campaign to Abolish Nuclear Weapons, geopend op april 13, 2025, <https://www.icanw.org/pax>
  35. PAX - ReliefWeb, geopend op april 13, 2025, <https://reliefweb.int/organization/pax>
  36. Samen werken aan vrede, geopend op april 13, 2025, <http://www.bibalex.org/Search4Dev/files/345357/178760.pdf>
  37. IKV Pax Christi is nu PAX | De Dikke Blauwe, geopend op april 13, 2025, <https://www.dedikkeblauwe.nl/news/ikv-pax-christi-is-nu-pax>
  38. Pax Christi, geopend op april 13, 2025, <https://paxvoorvrede.nl/wie-wij-zijn/ikv-en-pax-christi/pax-christi/>
  39. PAX (vredesorganisatie) - Wikipedia, geopend op april 13, 2025, [https://nl.wikipedia.org/wiki/PAX_\(vredesorganisatie\)](https://nl.wikipedia.org/wiki/PAX_(vredesorganisatie))
  40. PAX (Netherlands) - NGO Monitor, geopend op april 13, 2025, <https://ngo-monitor.org/ngos/pax-netherlands/>
  41. PAX - EurAc, geopend op april 13, 2025, <https://www.eurac-network.org/en/pax>
  42. PAX - Maak werk van Vrede - PAX, geopend op april 13, 2025, <https://paxvoorvrede.nl/>
  43. PAX Protection of Civilians – Protection of Civilians, geopend op april 13, 2025, <https://protectionofcivilians.org/>
  44. PAX - Make peace work - PAX, geopend op april 13, 2025, <https://paxforpeace.nl/>
  45. PAX Vredesweek 2024: Samen voor vrede. Nu! - Petrus - Protestantse Kerk, geopend op april 13, 2025, <https://petrus.protestantsekerk.nl/nieuws/pax-vredesweek/>
  46. PAX in de media, geopend op april 13, 2025, <https://paxvoorvrede.nl/nieuws/pax-in-de-media/>
  47. Honderd jaar Kerk en Vrede – Utrecht 5 oktober 2024 - Doopsgezinden, geopend op april 13, 2025, <https://doopsgezinden.nl/vrede-gerechtigheid/honderd-jaar-kerk-en-vrede-utrecht-5-oktober-2024/>
  48. Pacifisme in tijden van oorlog - Kerk en Vrede 100 jaar - Uitgeverij Skandalon, geopend op april 13, 2025, <https://www.skandalon.nl/shop/samenleving/702-pacifisme-in-tijden-van-oorlog-.html>
  49. 100 jaar christelijk pacifisme, ook in oorlogstijd - Katholiek Nieuwsblad, geopend op april 13, 2025, <https://www.kn.nl/verdieping/interview-verdieping/100-jaar-christelijk-pacifisme-ook-in-oorlogstijd/>
  50. #1511: Hoe komt er vrede in Oekraïne? | Gesprek met Henk Baars - YouTube, geopend op april 13, 2025, <https://m.youtube.com/watch?v=GVdS1ViA1SE>
  51. Kerstbrief van Kerk en Vrede - VredesSite, geopend op april 13, 2025, https://www.vredessite.nl/nieuws/kerk_2055.html
  52. Kerk en Vrede, geopend op april 13, 2025, <https://www.kerkenvrede.nl/>
  53. Vredesspiraal - Kerk en Vrede, geopend op april 13, 2025, <https://kerkenvrede.nl/file/kerkenvrede/c207ff68d36ca5cba724519202197bbb/>
  54. Vredesspiralen - Kerk en Vrede, geopend op april 13, 2025, <https://kerkenvrede.nl/p/Vredesspiralen/kerkenvrede%7C43d302dc-af20-4dae-b4c5-268f07d21a92/>
  55. Jaarverslag 2022 concept tbv ALV.docx - Kerk en Vrede, geopend op april 13,

- 2025, <https://kerkenvrede.nl/file/kerkenvrede/086fb2d98fbb131c4e088102b104fa6e/>
56. Paasmars Vrede - Raad van Kerken Amersfoort, geopend op april 13, 2025, <https://www.raadvankerkenamersfoort.nl/nieuws/paasmars-vrede/>
  57. Platform Vredescultuur - Vredesbeweging Pais, geopend op april 13, 2025, <https://www.vredesbeweging.nl/archief/2011/decenniumverslag.pdf>
  58. De stem van de kerken – Oekraïne (2) - David Renkema I, geopend op april 13, 2025, <https://www.davidrenkema.nl/de-stem-van-de-kerken-oekraïne-2/>
  59. Stop Wapenhandel – Wapens en militaire industrie zijn drijvende ..., geopend op april 13, 2025, <https://stopwapenhandel.org/>
  60. Stop Wapenhandel - ANBI profiel - ANBI.nl, geopend op april 13, 2025, <https://anbi.nl/publicatieverplichting/stop-wapenhandel/>
  61. Stop Wapenhandel | Wat kan ik doen?, geopend op april 13, 2025, <https://watkanikdoen.nl/organisator/stop-wapenhandel>
  62. Campagne tegen Wapenhandel - Wikipedia, geopend op april 13, 2025, https://nl.wikipedia.org/wiki/Campagne_tegen_Wapenhandel
  63. Information in English on this website - Stop Wapenhandel, geopend op april 13, 2025, <https://stopwapenhandel.org/english/>
  64. Stop Wapenhandel — NGO from the Netherlands — Other sector - Development Aid, geopend op april 13, 2025, <https://www.developmentaid.org/organizations/view/202507/stop-wapenhandel>
  65. Stop Wapenhandel presenteert: Vrijmarkt voor oorlogswapens - Pakhuis de Zwijger, geopend op april 13, 2025, <https://dezwijger.nl/programma/vrijmarkt-voor-oorlogswapens>
  66. Issue Briefing from Transnational Institute, Stop Wapenhandel and Tipping Point North South, copublished by Centre Delàs d'Estudis per la Pau: "Climate on the Crosshairs: "The planetary impact of NATO's spending increases", geopend op april 13, 2025, <https://centredelas.org/publicacions/issue-briefing-del-transnational-institute-stop-wapenhandel-i-tipping-point-north-south-i-copublicat-pel-centre-delas-destudis-per-la-pau-el-clima-al-punt-de-mira-limpacte-planetari-de-laug/?lang=en>
  67. ikStopWapenhandel.eu | IkStopWapenhandel.eu, geopend op april 13, 2025, <https://ikstopwapenhandel.eu/>
  68. Stop Wapenhandel Archives - EEPA, geopend op april 13, 2025, <https://www.eepa.be/tag/stop-wapenhandel/>
  69. Organisaties slaan handen ineen en vormen Nieuwe ... - NieuwWij, geopend op april 13, 2025, <https://www.nieuwwij.nl/actueel/organisaties-slaan-handen-ineen-en-vormen-nieuwe-vredesbeweging/>
  70. Informatie over Vredesbeweging Pais, geopend op april 13, 2025, <https://www.vredesbeweging.nl/about/>
  71. Vredesbeweging Pais – War Resisters' International Nederland, geopend op april 13, 2025, <https://www.vredesbeweging.nl/>
  72. Vredesbeweging Pais - OneWorld, geopend op april 13, 2025, <https://www.oneworld.nl/organisaties/vredesbeweging-pais/>
  73. Het Grote Buitenland- en Defensiedebat - Vrede, geopend op april 13, 2025, <https://vrede.be/nl/nieuws/het-grote-buitenland-en-defensiedebat>

74. Holle passages over defensie en buitenland in het regeerakkoord - Vrede, geopend op april 13, 2025, <https://vrede.be/nl/nieuws/holle-passages-over-defensie-en-buitenland-het-regeerakkoord>
75. DEBAT: Europese Grondwet – Fundament voor de wapenindustrie? - Stop Wapenhandel, geopend op april 13, 2025, <https://stopwapenhandel.org/debategrondwet-html/>
76. Het leger onder vuur. De Koninklijke Landmacht en haar critici, 1945-1989 - Scholarly Publications Leiden University, geopend op april 13, 2025, <https://scholarlypublications.universiteit leiden.nl/access/item%3A2953984/view>
77. Het leger onder vuur. De Koninklijke Landmacht en haar critici, 1945-1989 - Scholarly Publications Leiden University, geopend op april 13, 2025, <https://scholarlypublications.universiteit leiden.nl/access/item%3A2953984/download>
78. Vlaanderen en vrede in buitenlands beleid - Vlaams Vredesinstituut, geopend op april 13, 2025, https://vlaamsvredesinstituut.eu/wp-content/uploads/2023/05/VVI-Rapport-Vrede-Buitenlands-Beleid_DEF_WEB_20230512.pdf
79. Handboek Geweldloze Kracht, geopend op april 13, 2025, <https://www.geweldlozekracht.nl/wp-content/uploads/2020/02/Ned-handboek-web-2020-gecor.pdf>
80. Wapenexport en vredesinzet: tegenpolen? In gesprek met PAX (deel II) | Interview | De Veiligheidsdiplomaat - Rijksoverheid, geopend op april 13, 2025, <https://magazines.rijksoverheid.nl/bz/veiligheidsdiplomaat/2019/06/04>
81. Pax (Netherlands) - Sites of Conscience, geopend op april 13, 2025, <https://www.sitesofconscience.org/membership/pax/>
82. JAARVERSLAG 2004 PAX CHRISTI, geopend op april 13, 2025, <http://www.bibalex.org/search4dev/files/345102/178464.pdf>
83. Kerk en Vrede: 'Aan vrede moet je bouwen' - Raad van Kerken in Nederland, geopend op april 13, 2025, <https://www.raadvan kerken.nl/nieuws/2022/06/kerk-en-vrede-aan-vrede-moet-je-bouwen/>
84. INIf|JJ - Laka.org, geopend op april 13, 2025, <https://www.laka.org/docu/tijdschriften/vredesaktiekrant/vredeskrant1.pdf>
85. Kerkleiders Zuid-Soedan en PAX roepen op tot actieve geweldloosheid en rechtvaardige vrede - Katholiek Nieuwsblad, geopend op april 13, 2025, <https://www.kn.nl/verdieping/interview-verdieping/kerkleiders-zuid-soedan-en-pax-roepen-op-tot-actieve-geweldloosheid-en-rechtvaardige-vrede/>
86. 2020, verbinding ondanks de afstand - Pax voor Vrede, geopend op april 13, 2025, <https://paxvoorvrede.nl/wp-content/uploads/import/2021-01/pax-magazine-4-winter-2020.pdf>
87. ChristenUnie - Wikipedia, geopend op april 13, 2025, <https://nl.wikipedia.org/wiki/ChristenUnie>
88. Wat is de ChristenUnie? | NPO Kennis, geopend op april 13, 2025, <https://npokennis.nl/longread/7514/wat-is-de-christen-unie>
89. Wat wil de ChristenUnie? | Politieke partijen uitgelegd door NOS op 3 - Schooltv, geopend op april 13, 2025, <https://schooltv.nl/video-item/wat-wil-de-christenunie-politieke-partijen-uitgelegd-door-nos-op-3-1/politieke-partijen-uitgelegd-door-nos-op-3-de-standpunten-van-de-partijen-in-het-kort-1>
90. Verkiezingsprogramma Tweede Kamer 2023-2028 - ChristenUnie.nl, geopend op

- april 13, 2025, <https://www.christenunie.nl/nl/verkiezingsprogramma>
91. VERKIEZINGSPROGRAMMA CHRISTENUNIE SGP, geopend op april 13, 2025, <https://dnpprepo.ub.rug.nl/114/13/CU-SGP%20Verkiezingsprogramma%20EP%202009.pdf>
  92. Christian Union (Netherlands) - Wikipedia, geopend op april 13, 2025, [https://en.wikipedia.org/wiki/Christian_Union_\(Netherlands\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Christian_Union_(Netherlands))
  93. Defensie in de verkiezingsprogramma' - Nederlandse Officieren Vereniging, geopend op april 13, 2025, <https://nederlandseofficierenvereniging.nl/defensie-in-de-verkiezingsprogrammas/>
  94. Een strijd om de defensiebegroting | Militaire Spectator, geopend op april 13, 2025, <https://militairespectator.nl/artikelen/een-strijd-om-de-defensiebegroting>
  95. Opschaling militaire trainingsfaciliteiten vraagt om politieke souplesse en daadkracht, geopend op april 13, 2025, <https://www.christenunie.nl/nl/blog/2025/03/12/opschaling-militaire-trainingsfaciliteiten-vraagt-om-politieke-souplesse-en-daadkracht>
  96. Vredeswijzer - PAX, geopend op april 13, 2025, <https://paxvoorvrede.nl/acties/vredeswijzer/>
  97. Keuzes in Kaart 2025-2028 Hoofdstuk 6 ChristenUnie - CPB.nl, geopend op april 13, 2025, <https://www.cpb.nl/sites/default/files/omnidownload/Keuzes-in-Kaart-2025-2028-H6-ChristenUnie.pdf>
  98. Defensie - Eurofractie ChristenUnie, geopend op april 13, 2025, <https://www.eurofractie.nl/page/55700>
  99. Verkiezingsprogramma's doorgelicht: defensie - EW, geopend op april 13, 2025, <https://www.ewmagazine.nl/nederland/achtergrond/2023/11/verkiezingsprogrammas-doorgelicht-defensie-1378372/>
  - 100.13 Gerechtelijke uitspraak over de uitvoer naar Israël van onderdelen voor F-35 - Tweede Kamer, geopend op april 13, 2025, <https://www.tweedekamer.nl/downloads/document?id=2024D45275>
  101. Gerechtelijke uitspraak uitvoer naar Israël van F-35-onderdelen - Tweede Kamer, geopend op april 13, 2025, https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/plenaire_verslagen/kamer_in_het_kort/gerechtelijke-uitspraak-uitvoer-naar-israel-van-f
  102. Defensie in het stemhokje - TNO (Publications), geopend op april 13, 2025, <https://publications.tno.nl/publication/100671/QjJa3Y/bekkers-2012-defensie.pdf>
  103. Stemgedrag mr. H.J.J. Talsma (ChristenUnie) - Eerste Kamer der Staten-Generaal, geopend op april 13, 2025, https://www.eerstekamer.nl/persoon/mr_h_j_j_talsma_christenunie/stemgedrag?start_003=75&dlastinprev=2025-01-28
  - 104.19 Stemmingen moties Begroting Defensie 2023 - Tweede Kamer, geopend op april 13, 2025, <https://www.tweedekamer.nl/downloads/document?id=2023D00512>
  105. ChristenUnie - The Rights Forum, geopend op april 13, 2025, <https://rightsforum.org/achtergronden/dossiers/nederlandse-en-eu-politiek/tweede-kamer/christenunie/>
  106. De Politieke Defensieverkenningen: bieden uitspraken uit het verleden garanties voor de toekomst? Jaïr van der Lijn - Clingendael Institute, geopend op april 13, 2025, https://www.clingendael.org/sites/default/files/2016-02/20100531_cscp_paper_lijn.pdf

107. Plaatjes van de electoraatjes 2023: ChristenUnie en SGP - StukRoodVlees, geopend op april 13, 2025, <https://stukroodvlees.nl/plaatjes-van-de-electoraatjes-2023-christenunie-en-sgp/>
108. Christelijke sporen in de Nederlandse politiek. De verhouding tussen ChristenUnie, SGP en CDA, geopend op april 13, 2025, https://dnpprepo.ub.rug.nl/12158/11/Vollaard_CU.pdf
109. Op weg naar honderd jaar SGP - Producten, geopend op april 13, 2025, <https://webshop.sgp.nl/producten/op-weg-naar-100-jaar-sgp/download>
110. Wat is de SGP? - NPO Kennis, geopend op april 13, 2025, <https://npokennis.nl/longread/7519/wat-is-de-sgp>
111. Onze standpunten - ChristenUnie-SGP Westland, geopend op april 13, 2025, <https://www.cusgpwestland.nl/standpunten/>
112. Christenen zijn net mensen | NPO Radio 1, geopend op april 13, 2025, <https://www.nporadio1.nl/nieuws/opinie-commentaar/7d30323c-2b29-4146-81f2-37760d590d5d/christenen-zijn-net-mensen>
113. ChristenUnie en SGP doen met eigen kandidatenlijsten mee aan Europese verkiezingen, geopend op april 13, 2025, <https://www.christenunie.nl/nl/blog/2022/07/14/ChristenUnie-en-SGP-doen-met-eigen-kandidatenlijsten-mee-aan-Europese-verkiezingen>
114. Joop Hippe & Gerrit voerman [redactie] - van de marge naar de macht - Repositories Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen (DNPP) - Rijksuniversiteit Groningen, geopend op april 13, 2025, <https://dnpprepo.ub.rug.nl/12158/100/VandeMargenaardeMacht.pdf>
115. Tussen stemmen en sturen | Producten, geopend op april 13, 2025, <https://webshop.sgp.nl/producten/tussen-stemmen-en-sturen/download>
116. DenkWijzer | ChristenUnie, geopend op april 13, 2025, <https://www.christenunie.nl/library/download/urn:uuid:932102e4-0f9e-42f6-b833-f8e6fa62aac5/DenkWijzer+2005-3.pdf>
117. ChristenUnie-jongeren op drift (RD) - Perspectief, geopend op april 13, 2025, [https://www.perspectief.nu/k/nl/n8396/news/view/38736/349348/christenunie-jongeren-op-drift-\(rd\).html](https://www.perspectief.nu/k/nl/n8396/news/view/38736/349348/christenunie-jongeren-op-drift-(rd).html)
- 118.4. chr. partijen Oekraïne, geopend op april 13, 2025, https://pure.uvt.nl/ws/portalfiles/portal/86157433/4_chr_partijen_Oekraïne.docx
119. Moeten de ChristenUnie en het CDA gaan samenwerken? - DIT - EO, geopend op april 13, 2025, <https://dit.eo.nl/artikel/moeten-de-christenunie-en-het-cda-gaan-samenwerken>
120. ChristenUnie: 'SGP stemt in Europa vaak tegen Green Deal, wij voor' | NPO Radio 1, geopend op april 13, 2025, <https://www.nporadio1.nl/nieuws/politiek/e01f4c5c-5cc3-46d9-8366-20b4e9809f00/christenunie-sgp-stemt-in-europa-vaak-tegen-green-deal-wij-voor>
121. SGP: Democratisch besloten oorlogsmisdaden zijn prima - Joop - BNNVARA, geopend op april 13, 2025, <https://www.bnnvara.nl/joop/artikelen/sgp-democratisch-besloten-oorlogsmisdaden-zijn-prima>
122. Kerken weer in gesprek over vrede en veiligheid, geopend op april 13, 2025, <https://www.raadvankerken.nl/nieuws/2024/09/kerken-weer-in-gesprek-over-vrede-en-veiligheid/>

123. Pauselijke Raad 'Justitia et Pax' - KRO-NCRV, geopend op april 13, 2025, <https://kro-ncrv.nl/katholiek/encyclopedie/p/pauselijke-raad-justitia-et-pax>
124. "Als Rooms-Katholieke Kerk zeggen wij: kies voor vrede" | Katholieke Raad voor het Jodendom, geopend op april 13, 2025, <https://katholiekeeraadjodendom.nl/als-rooms-katholieke-kerk-zeggen-wij-kies-voor-vrede>
125. Bidden voor de slachtoffers van oorlog en om rechtvaardige en duurzame vrede, geopend op april 13, 2025, <https://www.rkkerk.nl/bidden-voor-de-slachtoffers-van-oorlog-en-voor-rechtvaardige-en-duurzame-vrede/>
126. Wellicht nieuwe encycliek over oorlog, geweld en vrede - RK Documenten, geopend op april 13, 2025, https://rkdocumenten.nl/bericht/bericht_3545-wellicht-nieuwe-encycliek-over-oorlog-geweld-en-vrede-nl/
127. Bart van Dijk - IN DE STRIJD NABIJ - Tilburg University Research Portal, geopend op april 13, 2025, https://pure.uvt.nl/ws/files/30977227/Van_Dijk_In_de_strijd_nabij_18_09_2019.pdf
128. Vredesweek 2022 - 'Mensen samenbrengen in plaats van tegen elkaar opzetten' - PKN Amersfoort, geopend op april 13, 2025, <https://pkn-amersfoort.nl/vredesweek-2022-mensen-samenbrengen-in-plaats-van-tegen-elkaar-opzetten/>
129. In het heilig jaar van de barmhartigheid - Bisdom Rotterdam, geopend op april 13, 2025, <https://www.bisdomrotterdam.nl/files/saved/8ad166e0903ec826e2ecd8f6020f3a01.pdf>
130. JAARVERSLAG 2002, geopend op april 13, 2025, <http://www.bibalex.org/search4dev/files/345098/178456.pdf>
131. EO - B&G Wiki, geopend op april 13, 2025, <https://wiki.beeldengeluid.nl/index.php/EO>
132. Naar de EO-jongerendag geweest - Refoweb, geopend op april 13, 2025, <https://refoweb.nl/vragenrubriek/29433/naar-de-EO-jongerendag-geweest/>
133. Deze organisaties en kerken komen in beweging voor de wereldwijde missie - MissieNederland, geopend op april 13, 2025, [https://www.missionederland.nl/alliantie/deelnemers/globalmissions/1151/evangelische-omroep-\(eo\)](https://www.missionederland.nl/alliantie/deelnemers/globalmissions/1151/evangelische-omroep-(eo))
134. Missie, visie en kernwaarden - Evangelisch College, geopend op april 13, 2025, <https://www.evangelisch-college.nl/over-ons/missie-visie-en-kernwaarden/>
135. Evangelische Omroep (EO) - Christipedia, geopend op april 13, 2025, [https://www.christipedia.nl/wiki/Evangelische_Omroep_\(EO\)](https://www.christipedia.nl/wiki/Evangelische_Omroep_(EO))
136. Missie & ons verhaal - Over de EO, geopend op april 13, 2025, <https://over.eo.nl/missie-en-ons-verhaal>
137. We moeten durven luisteren naar mensen die leven aan de randen van de maatschappij, geopend op april 13, 2025, <https://www.vsbfonds.nl/magazine/nummer-3-najaar-2022/we-moeten-durven-luisteren-naar-mensen-die-leven-aan-de-randen-van-de-maatschappij>
138. Jezus inspireert maar 1 op de 5 Nederlanders: is dat erg? - DIT - EO, geopend op april 13, 2025, <https://dit.eo.nl/artikel/jezus-2033-onderzoek-EO>
139. Hans Maat over klimaat-alarmbrief vanuit EO BEAM - Revive, geopend op april 13, 2025, <https://revive.nl/hans-maat-over-alarmbrief-klimaatangst-vanuit-EO-onderdeel-van-een-kwalijke-angstcampagne/>
140. Mercy Ships, EO en NU'91 organiseren verkiezing Zorgprofessional van het jaar, geopend op april 13, 2025, <https://www.mercyships.nl/nieuws/mercy-ships-EO-en->

- [nu91-organiseren-verkiezing-zorgprofessional-van-het-jaar/](#)
141. Volgens deze theologen krijgt 'extreemrechts' voet aan de grond onder christenen, geopend op april 13, 2025, <https://cvandaag.nl/102824-volgens-deze-christenen-krijgt-extreemrechts-voet-aan-de-grond-onder-christenen/aHVpUUw3SFdwdU1OOVVINFVMY1hwNjNRa1d3N3cvenRMYXc4b0kyUi9vT2F1d3FXNVhndlluNDO>
  142. “Deel orthodox-christelijk Nederland vatbaar voor radicaal rechts” - Nieuw Wij, geopend op april 13, 2025, <https://www.nieuwwij.nl/interview/deel-orthodox-christelijk-nederland-vatbaar-voor-radicaal-rechts/>
  143. Kerk en Vrede: “We zijn tegen agressie, van welke kant dan ook” - Nieuw Wij, geopend op april 13, 2025, <https://www.nieuwwij.nl/interview/we-zijn-tegen-agressie-van-welke-kant-dan-ook/>
  144. Raad van Kerken roept politiek op tot bezorgdheid om Palestijnse christenen, geopend op april 13, 2025, <https://www.kn.nl/nieuws/politiek/raad-van-kerken-roept-politiek-op-tot-bezorgdheid-om-palestijnse-christenen/>
  145. Reactie Kerk en Vrede / CEC maakt verschil / 2023 / Nieuws | klaasvanderkamp.nl, geopend op april 13, 2025, <https://www.klaasvanderkamp.nl/nieuws-4/2023/cec-maakt-verschil/reactie-kerk-en-vrede>
  146. The Twentieth Century George Harinck and Lodewijk Winkeler 1 From the cradle to the grave (1914-1941) 1.1 The First World War an - Social Theology, geopend op april 13, 2025, https://socialtheology.com/docs/1--Harinck_and_Windeler--The_Twentieth_Century.pdf
  147. Nederlands publiek omroepbestel - Wikipedia, geopend op april 13, 2025, https://nl.wikipedia.org/wiki/Nederlands_publiek_omroepbestel
  148. Stichting Nederlandse Publieke Omroep - Wikipedia, geopend op april 13, 2025, https://nl.wikipedia.org/wiki/Stichting_Nederlandse_Publieke_Omroep
  149. Televisiewereld - BeroepKunstenaar, geopend op april 13, 2025, <https://www.beroepkunstenaar.nl/disciplines/werkveld-film-en-tv/televisiewereld/>
  150. Hoe zit de Nederlandse publieke omroep in elkaar? - Chun Fei Lung, geopend op april 13, 2025, <https://chununiversiteit.nl/dutch/hoe-zit-de-publieke-omroep-in-elkaar>
  151. Hervorming publieke omroep: minder bestuurders, eenvoudiger bestel en meer openheid voor nieuwe geluiden | Nieuwsbericht - Rijksoverheid, geopend op april 13, 2025, <https://www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2025/04/04/hervorming-publieke-omroep-minder-bestuurders-eenvoudiger-bestel-en-meer-openheid-voor-nieuwe-geluiden>
  152. Blog Richard Otto: Coalitievorming in omroephuizen is een complexe puzzel - Spreekbuis.nl, geopend op april 13, 2025, <https://www.spreekbuis.nl/coalitievorming-in-omroephuizen-is-een-complexe-puzzel/>
  153. Event dinsdag 18 maart: De toekomst van de publieke omroep - Spreekbuis.nl, geopend op april 13, 2025, <https://www.spreekbuis.nl/event-de-toekomst-van-de-publieke-omroep/>
  154. Vooruitblik op 2025: samen sterk voor een betrouwbare Publieke Omroep - NPO, geopend op april 13, 2025, <https://npo.nl/pers/persberichten-en-publicaties/vooruitblik-op-2025-samen-sterk-voor-een-betrouwbare-publieke-omroep>
  155. Bestuur - Evangelische Omroep - Over de EO, geopend op april 13, 2025, <https://over.eo.nl/bestuur>

156. Arjan Lock en Ton Verlind over de Toekomst van de Publieke Omroep - Spreekbuis.nl, geopend op april 13, 2025, <https://www.spreekbuis.nl/arjan-lock-en-ton-verlind-over-de-toekomst-van-de-publieke-omroep/>
157. Evangelische Omroep - Commissariaat voor de Media, geopend op april 13, 2025, <https://www.cvdm.nl/wp-content/uploads/2021/04/Individueel-erkenningsadvies-2022-2026-EO.pdf>
158. EO - YouTube, geopend op april 13, 2025, <https://www.youtube.com/@omroepeo>
159. Evangelische Omroep zoekt Medewerker Klantencontactcentrum I Verlopen → Noord-Holland → Vacature Via, geopend op april 13, 2025, <https://www.vacaturevia.nl/vacature/evangelische-omroep-medewerker-klantencontactcentrum-710>
160. EO, geopend op april 13, 2025, <https://www.eo.nl/>
161. Over de EO - EO, geopend op april 13, 2025, <https://over.eo.nl/>
162. EO Metterdaad Jaarverslag 2023 by Evangelische Omroep (EO) - Issuu, geopend op april 13, 2025, https://issuu.com/eonl/docs/metterdaad_jaarverslag_2023
163. Representatie - Over de EO, geopend op april 13, 2025, <https://over.eo.nl/representatie>
164. EO I NPO Kennis, geopend op april 13, 2025, <https://npokennis.nl/broadcaster/3/eo>
165. Politiek - NPO, geopend op april 13, 2025, <https://npo.nl/tags/politiek>
166. Adieu God? I NPO Start, geopend op april 13, 2025, https://npo.nl/start/serie/adieu-god/seizoen-13/ernst-daniel-smid_16
167. 'Het maakt niet enorm veel uit op wie u stemt' - EO, geopend op april 13, 2025, <https://www.eo.nl/artikel/het-maakt-niet-enorm-veel-uit-op-wie-u-stemt>
168. Adieu God? - Tijs vd Brink spreekt BN'ers over God en geloof - EO, geopend op april 13, 2025, <https://www.eo.nl/tv/adieu-god>
169. Kritiek omdat Van Haga te gast was bij Op1 - EO, geopend op april 13, 2025, <https://www.eo.nl/artikel/kritiek-omdat-van-haga-te-gast-was-bij-op1>
170. Ook populistische partijen BBB, JA21, BVNL en PVV voeden steeds de haat tegen journalisten - Joop - BNNVARA, geopend op april 13, 2025, <https://www.bnnvara.nl/joop/artikelen/ook-populistische-partijen-bbb-ja21-bvnl-en-pvv-voeden-steeds-de-haat-tegen-journalisten>
171. 'Iedereen neemt zijn geloof mee de politiek in' I NPO Radio 1, geopend op april 13, 2025, <https://www.nporadio1.nl/nieuws/politiek/9f59a0dc-d62f-4039-9442-b090fdccf875/iedereen-neemt-zijn-geloof-mee-de-politiek-in>
172. Frans Timmermans in Adieu God: 'Ontroerend en kwetsbaar' - EO, geopend op april 13, 2025, <https://www.eo.nl/artikel/frans-timmermans-in-adieu-god-ontroerend-en-kwetsbaar>
173. Symposium 'Van oorlog naar vrede' - Raad van Kerken Amersfoort, geopend op april 13, 2025, <https://www.raadvankerkenamersfoort.nl/nieuws/symposium-van-oorlog-naar-vrede/>
174. Nederlandse politiek krijgt te veel invloed bij publieke omroep, aldus EO-directeur, geopend op april 13, 2025, <https://www.businessinsider.nl/nederlandse-politiek-krijgt-te-veel-invloed-bij-publiek-omroep-aldus-eo-directeur-614660/>
175. NCRV - B&G Wiki, geopend op april 13, 2025, <https://wiki.beeldengeluid.nl/>

- [index.php/NCRV](#)
- 176.KRO-NCRV - Wikipedia, geopend op april 13, 2025, <https://nl.wikipedia.org/wiki/KRO-NCRV>
- 177.Nederlandse Christelijke Radio Vereniging - Wikipedia, geopend op april 13, 2025, https://nl.wikipedia.org/wiki/Nederlandse_Christelijke_Radio_Vereniging
- 178.Summary I Samenvatting Nederland in de twintigste eeuw (Wielinga) - WorldSupporter, geopend op april 13, 2025, <https://www.worldsupporter.org/nl/summary/samenvatting-nederland-de-twintigste-eeuw-wielinga-41007>
- 179.Oud-legerleider: 'Macht laten zien enige middel om vrede te hebben' | NPO Radio 1, geopend op april 13, 2025, <https://www.nporadio1.nl/nieuws/buitenland/da8f44ee-f27f-44d3-9436-03cfc284bf4f/oud-commandant-macht-laten-zien-enige-middel-om-vrede-te-hebben>
- 180.een kw gewete - OAPEN Library, geopend op april 13, 2025, <https://library.oapen.org/bitstream/handle/20.500.12657/53169/1/9789048556854.pdf>
- 181.Moet je als christen links of rechts stemmen? - EO, geopend op april 13, 2025, <https://www.eo.nl/artikel/moet-je-als-christen-links-of-rechts-stemmen>
- 182.Raakt de EO haar bestaansrecht kwijt? - Website - Zoeklicht, geopend op april 13, 2025, <https://www.zoeklicht.nl/artikelen/raakt-de-eo-haar-bestaansrecht-kwijt-9871>
- 183.De EO-volutie: in de wereld én van de wereld | Historiek, geopend op april 13, 2025, <https://historiek.net/de-eo-volutie-in-de-wereld-en-van-de-wereld/48279/>
- 184.Cover - EO Jaarverslag 2023, geopend op april 13, 2025, <https://eo2023.jaarverslag.org/>
- 185.Vredesmissie 2017 - Bondgenootschap voor de vrede, geopend op april 13, 2025, <https://www.bondgenootschapvoordevrede.be/vredesmissie-2017>
- 186.EGO, geopend op april 13, 2025, https://www.uvh.nl/uvh.nl/up/ZyhszmbKsnB_Ego_1996_10_Oktober.pdf
- 187.ASPECTEN VAN "INTERLOCKING PEACE-KEEPING EFFICIENCY" TUSSEN de V.N., de OVSE, de NAVO, en de EU/WEU: - Universiteit Gent, geopend op april 13, 2025, https://libstore.ugent.be/fulltxt/RUG01/002/035/704/RUG01-002035704_2013_0001_AC.pdf
- 188.Samen Kerken | Borne Boeit, geopend op april 13, 2025, <https://www.borneboeit.nl/115975/kerk-en-samenleving/samen-kerken>
- 189.EO Metterdaad Jaarverslag 2021 by Evangelische Omroep (EO) - Issuu, geopend op april 13, 2025, https://issuu.com/eonl/docs/eo_metterdaad_jaarverslag_2021
- 190.Evangelische Omroep (EO) kiest weer voor Effektief!, geopend op april 13, 2025, <https://www.effektief.nl/over-ons/nieuws/evangelische-omroep-eo-kiest-weer-voor-effektief>
- 191.Evangelische Omroep - Wikipedia, geopend op april 13, 2025, https://en.wikipedia.org/wiki/Evangelische_Omroep
- 192.Tussen kerk en markt. De profilering van de Evangelische Omroep in televisiedrama. (Charlotte Groenewegen) - Ethesis.net, geopend op april 13, 2025, http://www.ethesis.net/kerk_en Markt/kerk_en Markt_hfst_1_3.htm
- 193.AI-richtlijnen | Evangelische Omroep (EO) - Over de EO, geopend op april 13, 2025, <https://over.eo.nl/ai-richtlijnen>

194.Evangelische Omroep - Wikipedia, geopend op april 13, 2025, [https://nl.wikipedia.org/wiki/Evangelische Omroep](https://nl.wikipedia.org/wiki/Evangelische_Omroep)